

zsába **A:** 1578 farsába [?] (MNy. 87: 406); 1810 k. *Zsába* (MNy. 61: 106); 1873 *zsaba* (Nyr. 2: 181) **J:** **1.** [ma főleg *ideg~*] 1578 '(heves) idegfájdalom | (heftiger) Nervenschmerz' (↑); **2.** 1861 'szárnyasállatok nyelvén támadt bőrkeményedés | Pips' (MNysz. 6: 355); **3.** 1873 'béka | Frosch' (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *žaba* 'béka; lovak szájbetegsége'; szlk. *žaba* 'béka; ínydaganat, nyelvrák'; or. *жаба* 'varangy; torokgyík'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. holl. (kholl.) *quappe* 'menyhal, ebihal'; óporosz *gabawo* 'varangy'; stb.]. (△) A szláv jelentés alapján lehetséges, hogy a magyar a szót 'fájdalmas szenvedés, kín' jelentésben vette át és az 1. jelentés jelentésszűküléssel keletkezett. A 'béka' > 'egy fajta betegség' jelentésváltozás a szláv nyelvekben is bekövetkezett; a jelentéséhez vö. →*béka*, →*rák* stb. A 3. jelentés szintén későbbi külön átvétel eredménye.

📖 Kniezsa: SzJsz. 573; TESz.; EWUng.

zsabó **A:** 1812/ *Jabotlan* [sz.] (NSz.); 1815 *zsabót* (NSz.) **J:** 'blúznak v. ingnek a mellrésze varrt fodros dísz, mellfodor | Jabot'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Jabot*; ang. *jabot*; fr. *jabot*; stb.: 'mellfodor, csipkés dísz, zsabó'. A franciából terjedt el [jelentésselkülönüléssel a fr. *jabot* '(madár)begy' szóból, mivel ezt a fodros dísz az ingek, blúzok mellrészére varrták]. (⇒△) A magyarba a francia nyelvből került, valószínűleg német közvetítéssel is. (⊂) Korábbi megnevezés: (R.) *sapotli* 'zsabó' (1782: MNy. 60: 488), a ném. (baj.-osztr.) *schápó* 'l'ua.' szóból ered.

📖 TESz.; EWUng.

zsák **A:** 1211 ? *Sac* [szn.] (PRT. 10: 510); 1372 u./ *zakual* (JókK. 126); 1395 k. *tarfak* (BesztSzj. 148.); 1519 k. *sag* (DebrK. 569); 1538 *zalma saak* (Pesti: Nomenclatura O3); 1549 *řác* (Orth. B1b); 1566 *szackal* (NySz.); NYJ. *zák* (MTsz.) **J:** **1.** 1211 ? 'durva vászon | grobes Tuch' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** 1395 k. ? 'durva anyagból készült ruhadarab; vezeklőruha | Kleidungsstück aus grobem Tuch; Büßergewand' (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 57); **3.** 1416 u./¹ 'tarisznya | Beutel, Ranzen' (BécsiK. 38); **4.** 1416 u./² 'durva anyagból készült hosszúkás tartó; zacskó, zsákocská | Sack; Säckchen' # (MünchK. 70vb); **5.** 1556 'halászháló kiöblösödő része | Ausbuchtung des Fischernetzes' (Oklsz. *háló-zsák* a.); **6.** 1560 k. 'víztároló, ciszterna | Zisterne' (GyöngySzt. 4059.); **7.** 1655 'gyomor, bendő | Mager' (NySz.) **Sz:** ~**ol** 1505 *Megh ... saakolny* [sz.] 'megrak, megterhel | beladen' (Oklsz.); 1585 '(zsákba) beletesz, bepakol | (in einen Sack) einpacken' (Cal. 255)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *sac* 'táska, tarisznya; durva szövet, posztó; gyomor, bendő; durva szövetből, posztóból készült ruhadarab; gyászruha <a zsidóknál>', – ném. *Sack* 'durva anyagból, szövetből, papírból stb. készült, hosszúkás, tömlőszerű tartó, tok' [< lat. *saccus* 'ua.']. Forrása: akk. *šakku* 'ua.; vezeklőruha'. (≈) Megfelelői: ang. *sack*; szbhv. *zak*; stb.: 'táska, tarisznya'. (△) A szó eleji mássalhangzók részben a német kiejtésre mennek vissza, részben már a magyarban bekövetkezett zöngésedéssel keletkeztek. A 6. jelentés metafora a 4. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cakompakk*, *iszák*¹, *pap-*, *szák*, *vacok*, *zacskó*, *zakó*, *zsákmány*, *zsák*, *zsákutca*

zsakett A: 1858 *jacketben* (Vadász-Vers. 1858. dec. 20.: 570); 1859 *jacketben* (NytudÉrt. 93: 54); 1900 *zsakettekben* (NSz.) **J:** 1. 1858 'egy fajta férfikabát, zakó | Sakko' (↑); 2. 1895 'férfiöltönynek elöl rövid, hátul hosszú fekete kabátja | Cut(away)' (PallasLex.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Jackett* 'egy fajta hosszú férfikabát'; ang. *jacket* 'férfikabát, zakó; kosztümkabát'; fr. *jaquette* 'férfi öltöny v. női kosztüm felső, kabátrésze; gyerekkabát'; stb. A francia nyelvből terjedt el [< fr. *jaque* 'testhez álló, térdig érő, ujjas férfiruha, öltöny']. (⇒) A magyarba a francia és a német nyelvből került. (⊖) Idetartozik: (R.) *saketli* 'kabátka' (1786: MNy. 65: 474), ez a német (baj.-osztr.) *schakettl* 'ua.' szóból ered.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jankó*

zsákmány A: 1399 *sacmanum* [lat. -um végződéssel] (Oklsz.); 1520 *Sakman* (Oklsz.); 1530–1546 *Zsákmánt* töttél [✓] (RMKT. 2: 71); 1550 e. *Zsákmányba* [✓] (RMKT. 5: 30); 1575 *ſzakmánra* (Heltai: Krón. 89b); 1810 *Zakmányra* (NSz.) **J:** 1. 1399 'kifosztás, rablás | Plünderung' (↑); 2. 1550 e. ? 'háborúban szerzett holmi; rablással szerzett préda | Kriegsbeute; Beute (durch Raub)' # (↑), 1567 'ua.' (MNy. 56: 387); 3. 1753 'fogás, vadászat, halászat szerzeménye | Beute in der Fischerei und Jägerei' # (NSz.); 4. 1787 'rabolt holmi, áldozat, martalék | Raub, Opfer' # (NSz.) **Sz:** ~ol 1553 *fakmanlác* (Tinódi: Cronica 1: F2)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *sachman* 'szekerész; fosztogató, rabló', (kor. úfn.) *sakman* 'ua.; azok, akik a lefoglalt (raktár)készleteket zsákokba rakták', (h. kor. úfn.) *sackman* '(ki)rablás, kifosztás, fosztogatás', (R. baj.-osztr.) *sackman* 'rabló' [< ném. *Sack* 'zsák' + *Mann* 'ember']. Vö. még ném. (kfn.) *saeman machen* '(ki)rabol, kifoszt, kirámol, fosztogat'. (≈) Megfelelői: lat. (k.) *saccommatmi* [többes szám] 'rabló', *saccomannum* '(ki)rablás, kifosztás, fosztogatás'; sp. *sacomano* 'ua.'; szbhv. (N.) *žakman* 'ua.; hadizsákmány'; stb. (⊕) A német hangtörténet alapján az átvétel már a 12. sz.-ban bekövetkezhetett. A *mány* végződéshez vö. *ármány* (→*ármányos*), →*furmány*. A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján; a 3., 4. jelentés metafora a 2. jelentés alapján.

📖 MNy. 36: 297; TESz.; EWUng. • Vö. *furmány*, *hutmány*, *manusz*, *normann*, *oros*, *zsák*

zsákutca A: 1822 *zfákutfza* (Wagner: Phras. *Angiportus* a.) **J:** 1. 1822 'lezárt v. beépített végű utca | Sackgasse (konkr.)' (↑); 2. 1860/ 'olyan helyzet, amelyből nincs kivezető út | Sackgasse (abstr.)' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Sackgasse* 'ua.' [< ném. *Sack* 'zsák' + *Gasse* 'utca, átjáró']. A megnevezés a kijárat nélküli utcának a zsákhoz való hasonlóságán nyugszik. (⊕) A magyarban →*zsák* + →*utca* összetételi tagokból áll. A 2. jelentés metafora. Vö. még az →*út* szót mint utótagot: (R.) *zsákút* 'zsákutca' (1880: NSz.). (⊖) Korábbi megnevezések: *vak utca* (1811: NSz.); *vak út* (1820: NSz.). (≈) Hasonló szemlélethez más nyelvekben vö. ang. *blind alley*; fr. *cul-de-sac*; cseh *slepá ulice*; stb.: 'zsákutca', a francia nyelvben tkp. 'zsák alja, feneke', az angolban és a csehben 'vak utca'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *utca*, *zsák*

zsalu A: 1797 *Sallut* (MNy. 55: 551); 1806 *salúja* (NSz.); 1815 *Schalló* (MNy. 66: 107); 1835 *zsalu* (Tzs. *Fensterschirm* a.) **J:** 1. 1797 'ablakredőny | Jalousie' (↑); 2. 1928 'zsaludeszka, széldezka; deszkázat, burkolat | Schalbrett; Verschalung' (TechnLex. 2: 646)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (T.) *schalû* 'redőny, roló' [< ném., (au.) *Jalousie* 'redőny, roló vékony, keskeny falécekből' < fr. *Jalousie* 'ua.; buzgóság, buzgalom,

szorgalom; féltékenység’]. (⊕) A 2. jelentés metafora. – A (R.) *zsaluzi* ’redőny, roló’ (1804/: NSz.) a ném. *Jalousie* (↑) alapján keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsalugáter*

zsalugáter × **A**: 1786 *sallókáterhez* (MNY. 66: 107); 1800 *Salukáter* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1800/ *salokatréja* (NSz.); 1813 *Salugatterre* (NSz.); 1816 *Zsalugatter* (Gyarmathi: Voc.); 1833 *salugátért* (NSz.); 1849 *Zsalugáter* (MNY. 66: 107); 1854/ *salugáderos* [sz.] (NSz.); 1882/ *salugádoros* [sz.] (NSz.); NYJ. *salugatër* (UMTsz.); *sarugátélyos, zsalugétëros* [sz.] (ÚMTsz.) **J**: ’ablakredőny | Jalousie’

■ Német (B.) jövevényszó. | (≡) Ném. (B.) *schalluu-gader* ’redőny, roló’ [német összetétel; a tagokhoz vö. →*zsalu* és →*gádor*]. (≈) Megfelelői: szbhv. *šalukatre* ’ua.’. (⊕) Széles körben elterjedt nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gádor, zsalu*

zsálya **A**: [1237–1240] ? *Salya* [HN.] (PRT. 1: 783); 1395 k. *faluia* (BesztSzej. 350.); 1470 k. ? vad [*saya*] (Gl.); 1510 *salyat* (MargL. 216); 1520 k. *Sallya* (MNY. 11: 134); 1540 k. *sala* (MNY. 11: 132); 1578 *sállya* (NySz.); 1595 *Zalya* (Ver. 93.); 1708 *’Zállya* (Pápai Páriz: Dict.); 1763 *Zalva, Zalyva* (NSz.); 1783 *’Sálya* (NSz.); 1786 *’zállát* (NSz.); 1791/ *zsját* (NSz.) **J**: ’kakastaréjfü | Salbei (Salvia)’

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *salvia* ’zsálya’ [vö. lat. *salvus* ’ép, egészséges’; a megnevezés bizonyosan a növény gyógyerejéből származik]. (≈) Megfelelői: ném. *Salbei*; ol. *salvia*; stb.: ’zsálya’. (⊕) A korábbi változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*salétrom* stb. A szó eleji *zs* a magyarban keletkezhetett; vö. →*zsinagóga*, →*zsinat*, →*zsöllye*. A különböző változatok a szó belseji *v* kiesésével, továbbá kettőződéssel, ill. elhasonulással keletkeztek. (⊕⇒) A magyarból: rom. *jale* ’zsálya; egy fajta, ehhez hasonló növény’.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *salagvárdá, szolid*

zsámbok † **A**: 1138/ *Sambuh* [SZN.] (MonStrig. 1: 89); 1231/ *sumbukfa* (Szentpétery: KritJ. 1: 154); 1258 *Samboch* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 370); 1328 *Sambuk* [HN.] (AnjOkm. 2: 357); 1380 *Sambok* [HN.] (FNESz. *Zsámbok* a.); 1401 *Sambek* [HN.] (MNYj. 22: 62) **J**: ’bodzafa; bodzabokor | Holunderbaum; Holunderstrauch (Sambucus)’

■ Vándorszó. | (≡) Ol. *sambuco*, (fri.) *šambúk, šambúgo* (rom.) *šambúk*, (párm.) *zambúk*; prov. (óprov.) *sambuc*; fr. (kfr.) *sambuc*, (R.) *sambouc*; sp. *saucó, sabuco, sabugo*; port. *sabugo*; stb.: ’bodza(fa)’. Ezek a lat. *sambucus, sambucum* [tárgyeset] ’ua.’ szóra mennek vissza. (⇒⊕) A magyarba növénytan műszóként a latinból, népi átvételként az olaszból került. (⊕) A szó eleji *zs* vagy az átadó nyelvre megy vissza vagy az *s*-ből keletkezett zöngésedéssel; vö. még →*zsálya*, →*zsold* stb. A *zsámbék* változat elhasonulással keletkezett.

📖 MNY. 39: 200; NyK. 85: 306; EWUng.

zsámoly **A**: 1395 k. *zamul* (BesztSzej. 1236.); 1416 u.² *famol’a* (MünchK. 11va); 1493 k. *sameelzēkeýe* (FestK. 105); 1522 *samelj* zekerevl (HorvK. 11); 1618 *zsámolyhoz* (Radvánszky: Csal. 3: 21); 1780 *sámolyka* [sz.] (NSz.); 1821 *zsámój* (NSz.); NYJ. *zsámó* (Nyatl. 209) **J**: **1.** 1395 k. ’a széknél alacsonyabb, lábtámaszul, ülésül használható bútordarab | Fußschemel, Hocker’ # (↑); **2.** 1766 ’támasztékul használt emelvény | Stützgestell’ (NSz.); **3.** 1776 ’támasz(ték), dúc, gyám, tartó | Stütze, Anhalt’ (NSz.); **4.** 1787 ’trónlépcső; térdeplő | Stufe des

Throns; Betschemel' (NSz.); **5.** 1792 'kikötőhíd | Vorlegebrücke' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **6.** 1842 'asztali evőeszköztartó | Besteckstütze' (MNY. 66: 107); **7.** 1887 'alacsony tornaszer | Art Turngerät' (Bánhidi: Sportny. 324)

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (kfn.), (baj.-oszt.) *schamel*, *schemel* 'lábtartó (zsámoly); alacsony asztal', – ném. *Schemel* 'ülőke, hokedli; lábtartó (zsámoly); forgózsámoly; tartóelem, tartó, támaszték' [az eredetéhez vö. →*sáml*]. (△) A szó elejéhez vö. →*zsák*, →*zsinór* stb. A szóvéghez vö. →*gépe*, →*rás* stb. A 3–7. jelentések metaforák az 1., ill. 2. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyámol*, *sáml*

zsandár △ **A:** 1715 *Sandarn* (MNY. 79: 505); 1851 *Zsandár* tiszt (MNY. 66: 107); 1852 *zsándárok* (MNY. 66: 107); NYJ. *zsëndárok*, *zsondár* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1715 'nehézfegyverzetű lovas katona | schwerer Reiter' (↑); **2.** 1851 '(osztrák) csendőr | (österreichischer) Gendarm' (↑)

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném., (au.) *Gendarm*, (N.) *schandarm*, *schandár*: 'rendőr', (R.) 'fegyveres rendőr; fegyveres lovas' [< fr. *gendarme* 'fegyveres rendőr; rendőr']. (≈) Megfelelői: szbhv. *žandarm*, (N.) *žandar*; cseh (R.) *žandarm*, (N.) *žandar*; stb.: 'csendőr, csendőr'. (△) Az osztrák katonai-közigazgatási nyelvből került a magyarba. Az *ár* végződés a →*bognár*, →*kalmár* stb. végű szavak analógiájára is keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *almárium*, *generális*¹, *zsaru*

zsarátnok × **A:** 1577 k. *faratnak* twzben (OrvK. 144); 1787 *zsarátnag* (NSz.); 1789 *zsarátnokját* (NySz.); 1791 *zsarádnakba* (NSz.) **J:** 'parázs, kialvóban levő parázs | Glut(asche)'

■ Jövevénytyszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. *žeratak* 'parázs, égő, izzó szén'; – óe. szl. *žerataky*, *žaratky* 'hamu'; le. *žaržatek*, *žeržatek* 'ua., parázs'; or. (N.) *жаромок* 'a kemence belső része' [< szláv **gēr-* 'ég(et), izzik, perzsel']. (△) A magyar szó hangalakja az →*asztalnok*, →*bajnok* stb. szavak analógiájára keletkezett. – A (N.) *zsarát* 'parázs(hamu)' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) nyelvújítási elvonás a *zsarátnok*-ból.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 574; TESz.; EWUng. • Vö. *ugar*

zsargon **A:** 1805/ *oskola-jargont* (NSz.); 1815 *zsargon-jától* (Pais: RefNy. 517) **J:** **1.** 1805/ 'csoportnyelv | Jargon' (↑); **2.** 1818 'értelmetlen, zagyva beszéd | Galimathias' (Gáldi: Szótír. 345)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Jargon*; ang. *Jargon*; fr. *Jargon*; stb.: 'csoportnyelv, zsargon', a franciában 'dialektus, nyelvjárás, tájszólás <komédiákban>; idegen, érthetetlen, zavaros nyelv, beszéd' is. A francia nyelvből terjedt el [< fr. *gargoter* 'hadar, motyog, bugyog, bugyborékol' < fr. (ófr.) *gargote* 'torok, gége, garat']. (⇒△) A magyarba a francia nyelvből, de német közvetítéssel is kerülhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsarol*

zsarnok **A:** 1806 *zsarnok* (Szily: NyÚSz.) **J:** <FN> **1.** 1806 '(ki)végzés, végrehajtás | Exekution, Zwangsvollstreckung' (↑); **2.** 1829 'kegyetlen egyeduralkodó, diktátor | Tyrann' # (NSz.); **3.** 1833/ 'hatalmaskodó személy, despota | Despot' # (NSz.) | <MN> 1831 'hatalmaskodó, zsarnokoskodó, zsarnoki | tyrannisch, willkürlich' (Szily: NyÚSz.) **Sz:** ~i 1806 'végrehajtással kapcsolatos | exekutív' (↑); 1838 'zsarnokkal kapcsolatos | tyrannisch' (Tzs.) |

~**ság** 1829/ *zsarnokság* (NSz.) | ~**oskodik** 1833 *zsarnokoskodó* [sz.] (Honművész 1833. szept. 26.: 412); 1835 *zsarnokoskodik* (Kunoss: Gyal. *Tyrannizál* a.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*zsarol* kikövetkeztetett tövéből a névszóképzőként értelmezett *nok* végződéssel keletkezett, a *nok*-ra végződő szavak analógiájára; vö. →*asztalnok*, →*bajnok* stb. Az 1. jelentés eredetileg egy jogi műszó volt; a 2. jelentéshez vö. a →*zsarol* 'zsarnokként uralkodik' jelentését. (◡) Korábbi megnevezése: *zsaroló* 'zsarnok' (1801: NSz.). (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Nyr. 85: 262; TESz.; EWUng.

zsarol **A:** 1677 meg *Sarolták* (MNY. 90: 375); 1724 *zsarolván* [sz.] (Nyr. 38: 399); 1770 ki-*zsarolják* (Kalmár: Prodr. 413); NYJ. *zsarull* (Nyr. 96: 360) **J:** 1. 1677 ? 'vkit erőszakkal kényszerít vmire | jmdn zwingen' (↑), 1724 'ua.' (↑); 2. 1677 ? 'vkitől erőszakkal kicsikar, kikényszerít vmit | erpressen' # (↑), 1770 'ua.' (↑); 3. 1816 'veszekszik, kötekedik | streiten' (Gyarmathi: Voc.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Valószínűleg jövevényszó lehetett, de az idegen nyelvi megfelelői nem adatolhatók.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsarnok*

zsaru **A:** 1870 *zsarók* (NSz.); 1886 *zsoró* (Nyr. 15: 519); 1901 *saru* (Zolnay–Gedényi); 1908 *zsalu* (Zolnay–Gedényi); 1911 *zsaru* (Pais-Eml. 515) **J:** 1. 1870 'csendőr, pandúr | Gendarm' (↑); 2. 1897 'rendőr, kopó | Bulle (Polizist)' (Nyr. 26: 213)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg játszi szóalkotás. | (△) Talán a →*zsandár*-ból keletkezett. A nyelvjárásokban keletkezhetett; ezekből került át az argóba, de ma még szélesebb körben vált elterjedté. (◡) Idetartozik még: *zsernyák* 'hekus, zsaru <rendőr>' (1932: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsandár*

zsázsa **A:** 1544 *sasat* (Oklsz.); 1578 *Sása* fű (Gombocz E.: BotTört. 46); 1818 *zsázsa* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Lēpidium* a.) **J:** 1. 1544 ? 'salátatorma | Art Salatpflanze' (↑), 1578 'ua.' (↑); 2. 1604 'vízitorma | Brunnenkresse' (Szenczi Molnár: Dict. *Anáphalis* a.); 3. 1664 'apró (fehér) keresztes virágú gyom-, ill. gyógynövény | Kresse (*Lepidium sativum*)' (Lippay: PosoniK. 2: 20)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Ma növénytani műszóként használatos. (⊖) Nem tartozik ide: (R.) *sása* 'leves, szós, mártás' (1600 k.: Radvánszky: Szak. 211). Ez elvonás a (R.) *salsás* ~ *sásás* 'lédús, nedvdús, levesben, levessel v. szósban, szósszal' (vö. 1416 u./² *falfas* (tál) 'ua.' (MünchK. 50vb), 1462 *Sasas* tál (Oklsz.)); ezek a lat. *salsa* 'sós ételek' [< lat. *sal* 'só'] szóból erednek.

📖 TESz.; EWUng.

zseb **A:** 1549 *ŷeb* (Orth. B1b); 1562 *zebben* (NySz.); NYJ. *zsēbje* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1549 'tarisznya, zacskó | Beutel, Quersack' (↑); 2. 1595 ? 'ruhának zacskószerű része | Tasche (der Kleidung)' # (Ver. 122.), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**es** 1604 *Sebes* 'zsebbel rendelkező, azzal ellátott | beuteltragend' (Szenczi Molnár: Dict.); 1930 'zsebtolvaj | Taschendieb' (Zolnay–Gedényi) | ~**el** [főleg *ki*-] 1786 *zsebelő* [sz.] '(meg)lop | (be)stehlen' (NSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *cep*, (R.) *ceb*: 'a ruha zsákszerű öblös része a keblen' [< újperzsa *jaib* 'ua.; zseb' < arab *jaib* 'kebel; ruhakebel; mélyedés; zseb']. (≈) Megfelelői: blg. *đžečō*, *đžočō* 'zacskó, tasak; táska, batyu, zseb; tarisznya, zsák'; or. *zenb* 'zacskó, tasak; zseb, táska, batyu'; albán *xhep* 'ua.; tarisznya, zsák'. (△) A magyarban a szó eleji *zs* hanghelyettesítés eredménye; vö. →*zsiger*, →*zshivány*. A szó ma leginkább a 2. jelentésben használatos. (△⇒) A magyarból: szbhv. (Ča), (dalm.), (Kaj) *zep*; ném. (E.) *schäpp*; rom. *jeb*: 'zseb, táska, tarisznya, zacskó'.

📖 Kakuk: ÉIOsm. 89; TESz.; EWUng.

zsebrák × **A**: 1456 k. *fobrak* (SermDom. 2: 688); 1519 k. *zobrag*sagra [sz.] (DebrK. 278); 1560 k. 'Sobrac (GyöngySzt. 2745.); 1708 'Zobrák (Pápai Páriz: Dict.); 1761 *subrák* (NSz.); 1783 *sibrákságot* [sz.] (NSz.); 1800 *Zsabrák* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1801 *zsebrák* (NSz.); 1815 k. *Zsubrik* (Kassai: Bef. 189); NYJ. *zsēbrák* (MTsz.) **J**: **1.** 1456 k. 'szegény, szűkölködő ember; koldus | Nottleidende(r); Bettler' (↑); **2.** [jelzői értékben is] 1519 k. 'fösvény, zsugori személy | Knauser' (↑); **3.** 1858/ 'harácsoló zsoldos katona | plündernder Söldner' (NSz.) **Sz**: ~**ság** 1470 *fobrakfagoth* 'nyomorúság, szükség, inség, silányság | Dürftigkeit' (SermDom. 2: 533)

■ Jövevényszó egy nyugati szláv nyelvből. | (≡) Cseh *žebřák*; szlk. *žobrák*; le. *žebrák*: 'koldus, kéregető' [?onomatopoetikus eredetű; talán a koldusok mormogó, siránkozó hangjának utánzására keletkezhetett]. (≈) Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1470 k. *zobrag[bori]* 'koriander' (Gl. *zob-rágbori* a.). Ez összetételnek és íráshibának tűnik; vö. →*bors* és 1590 *Sobrag bors fu* 'koriander' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 13).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 580; TESz.; MNy. 87: 359; EWUng.

zselatin **A**: 1837 *gelatin* (MNy. 64: 471); 1865 *zselátin* (Babos: KözhSzt. *gelatine* a.); 1891 *zselatin* (Füredi: IdSz. *gelatine* a.) **J**: 'csontból, bőrből főzéssel készült, színtelen, szagtalan, áttetsző, kocsonyásodó anyag | Gelatine'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gelatine*; ang. *gelatin*, *gelatine*; fr. *gélatine*; ol. *gelatina*; stb.: 'zselatin', az olaszban 'kocsonya, aszpik; zselé' is. Az olaszból terjedt el [lat. (k.) *gelatina* 'kocsonyás(odó), zselés(edő) anyag', a lat. *gelare* '(meg)fagy' alapján]. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gleccser*, *zselé*

zselé **A**: 1837 *gelée* (Regélő 1837. márc. 12.: 167); 1854/ *geleék* (NSz.); 1865 *zselé* (Babos: KözhSzt. *gelatine* a.) **J**: 'kocsonyás gyümölcs- v. húslé | Gelee'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gelee*; ang. *jelly*; fr. *gelée*; stb.: 'zselé'. A francia nyelvből terjedt el [< fr. *geler* '(meg)fagy']. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zselatin*

zsellér **A**: 1265 ? *sedlerium* [lat. *-ium* végződéssel] (Györffy: ÁMTF. 1: 193); 1365 *Selnerhel* [HN.] (OkI Sz. *zsëller-hely* a.); 1370/ *Seller* (OkI Sz.); 1510 k. *zyller* (Gl.); 1546 *felyjerytis* (RMNy. 2/2: 62); 1548 *sellyére* (NádLev. 137); 1587 *sölljyer* helth (Úriszék 86); 1598 *zelerthwl* (RMNy. 3/2: 119); 1635 *zsellérem* [✍] (Radvánszky: Csal. 266); 1787 *szellére* (NySz.); 1794 'Séllér' (NSz.); 1805 *zsëllér* (NSz.) **J**: **1.** 1265 ? 'telketlen jobbágys; egynyolcad

teleknél kisebb földön gazdálkodó jobbágy | Insasse, Häusler; Leibeigener, der weniger als ein Achtelgut besitzt' (†), 1365 'ua.' (†); 2. 1510 k. 'jövevény, kívülálló, idegen | Fremdling' (†); 3. 1623 'bérlő, kizgazda, zsellér háza, jobbágykunyhó | Häuslerwohnung' (MNY. 69: 239); 4. 1848/ ? 'föld nélküli mezőgazdasági munkás, napszámos | Tagelöhner (in der Landwirtschaft)' (NSz.), 1854 'ua.' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevénytörzs. | (≡) Ném. (kfn.) *seldener, seldenære, selder* 'jobbágykunyhó, jobbágytelek lakója v. birtokosa, zsellér; bérlő; napszámos', (kor. úfn.) *seldener, seldner* 'ua.', (baj.-osztr.) *seldner, söldner* 'egyheted v. egynyolcad telekrészen lakó, azon gazdálkodó jobbágy, zsellér', (T.) *selner* 'más házában lakó, telketlen jobbágy, zsellér, jobbágykunyhó, jobbágytelek lakója' [< ném. (kfn.) *selde, sölde* 'lakás, szállásadó ház, vendégfogadó; parasztház a hozzátartozó telekkel együtt']. (≈) Megfelelői (részben a magyarból): szbhv. *žiljer, željar*; rom. *jeler*; stb.: 'jobbágykunyhó, jobbágytelek lakója v. birtokosa, zsellér'. (△) A magyarba a feudális földbirtokrendszer szavaként került. A német hang- és szótörténet alapján középnémet közvetítéssel lehet számolni. A szó eleji mássalhangzókhöz vö. →*zsák*, →*zsidely* stb. A szó belseji *ll* hasonulással keletkezett a német *ln* hangkapcsolatból. A 2., 4. jelentés metafora, a 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 974; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

zsémb → *zsémbes*

zsémbel → *zsémbes*

zsémbes A: 1566 *zsémbesec* [🔪] (NySz.); 1598 *zembes* (NySz.); 1675 *simbes* (NySz.); 1793 *zsömbös* (NSz.); 1805 *zsémbös* (NSz.); 1846 *zsembéskedéseit* [sz.] (NSz.) J: 'civakodó, veszekedő; zsörtölődő | zänkisch; muckerisch' Sz: ~**kedik** 1757 '*zimbeskedvén* [sz.] (NSz.)

zsémbel A: 1577–1580 *sembőlődeseket* [sz.] (NySz.); 1590 *sémbelődése* [sz.] (NySz.); 1621 *Zembelyődés* [sz.] (Szcenci Molnár: Dict.); 1668 *simbelődől* [sz.] (NySz.); 1708 '*Zémbelődöm* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1805 *zsémbelődik* [sz.] (NSz.); 1816 *zsimbelő-aszszony* [sz.] (Gyarmathi: Voc. *Zsana* a.) J: 'civakodik, perlekedik; zsörtölődik | zanken; brummen' Sz: ~**ődik** 1577–1580 [sz.] (†)

zsémb △ A: 1640 *sémbét* (NySz.); 1759 *zsémbbe* (NySz.); 1771 '*Simb*' (NSz.); 1805 *zsémb* (NSz.) J: 'szidalom; zsémbeskedés, zsörtölődés | Schimpf; Gekeif'

■ A szócsalád **zsémbel** és **zsémb** tagjai német (k.-ném.) jövevénytörzsök. | (≡) Ném. *schimpfen*, (kor. úfn. k.-ném.) *schimpen*: 'tréfál, mókázik vkivel; kicsúfol, kigúnyol; káromkodik, szitkozódik' [< ném. *Schimpf* (↓)] | ném. *Schimpf*, (kor. úfn. k.-ném.) *schemph, schimp*: 'sértő szándékú tréfa; gúny, csúfol(ód)ás' [ismeretlen eredetű]. (△) Az átvétel a hazai középnémet nyelvjárás közvetítésével mehetett végbe. A szó elejéhez vö. →*zsidely*, →*zsúp* stb. A szó belseji *b* zöngésedéssel keletkezett.

■ A **zsémb** esetleg elvonás. | (△) Talán a *zsémbel*-ből lett elvonva.

■ A **zsémbes** származékszó. | (△) A *zsémbes* a *zsémb*-ből elvont, -s melléknévképzős származékszó.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *simfel*

zsemle **A:** 1395 k. *zemle* (BesztSzj. 1257.); 1405 k. *jēle* (SchlSzj. 1847.); 1416 u./¹ *femlè* (BécsiK. 173); 1484 *Semlyesythewlcza* [HN.] (Oklsz.); 1529 *zemlye* (Oklsz.); 1590 *Sómlye* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 34); 1600 e. *zsömlye*-darát (Radvánszky: Csal. 3: 41); 1616 *sómlyót*-is (NySz.); 1788 *Zsémle*-Kása (NSz.); 1794 *Semje* (NSz.); 1863 *zsömle*prézlis (NSz.); NYJ. *zsēmlye* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1395 'lisztláng, lángliszt | Kaiserauszug' (↑); **2.** 1484 ? 'lisztlángból készített sütemény | aus Kaisermehl bereitetes Gebäck' (↑), 1519 'ua.' (JordK. 46); **3.** 1604 'cipószerű (pék)sütemény, zsemlecipó | Weißbrötchen' # (Szenczi Molnár: Dict.) | <MN> 19. sz. vége 'zsemleszínű | semmelblond' (HOklSzj. 176)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *semele* 'finom búzaliszt, búzakenyér; zsemlecipó, zsemle', (h. kor. úfn.) *semel, zemel* 'zsemlecipó, zsemle', – ném., (au.) *Semmel* 'fehér lisztből készült kerek (pék)sütemény' [< lat. *simila* 'a legfinomabb búzaliszt']. Forrása: egy kelet-sémi nyelv; vö. pl. akkád *samidu* 'finomliszt'. (≈) Megfelelői: cseh *zemle*; le. (N.), (R.) *zemla*; stb.: 'zsemlecipó, zsemle'. (△) A német hangtörténet alapján az átvétel legkésőbb a 13. sz.-ban mehetett végbe. A *zsemle* alak a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével keletkezett. A szó elejéhez vö. →*zsák*, →*zsellér* stb. A népnyelvi *zselyme* változat hangátvetés eredménye. A melléknévi jelentés a *zsemlefakó* 'zsemleszínű, zsemleszőke' (1786: NSz.), *zsemleszínű* 'ua.' (1891: NSz.) összetételekből való önállósulással keletkezett. (△⇒) A magyarból: szbhv. *žemlja* 'zsemlecipó, zsemle'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. császár-

zsendice × **A:** 1549 *Semthyczebawl* (NyIrK. 6: 375); 1597 *sendicze* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 147); 1608 *Zenticze* (MNy. 80: 384); 1623 *zengicze* (MNy. 80: 384); 1641 *Senczicze* (MNy. 80: 384); 1775 u. *fentyitzével* (NyIrK. 9: 152); 1796 *zsintica* (Gombocz E.: BotTört. 295); 1801 k. *Zsentitze* (Gáldi: DictKlein. 450); 1805 *zsëngicze* (NSz.); 1832 *Zsindiczt* (NSz.); NYJ. *zëncica* (MNy. 24: 63); *zsëndicë, zsendlice* (ÚMTsz.); *zsingyice, zsömlice* (NyIrK. 6: 286, 379) **J:** 'juhtej v. juhsajt savójából felforralás után kivált folyékony fehérje; összement (juh)tej | (haupts. aufgekochte) quarkige Molke geronnener Schafmilch'

■ Vándorszó. | (≡) Szlk. (N.) *žincica, žentica, žintica, žinčica*; cseh *žinčica*; le. *žętyca*, (N.) *žencyca, žinčica, zyntyca*; ukr. *женті́ця, жу́нті́ця*; rom. *jintiță*, (N.) *jîntiță, jîngiță*; ném. (szász E.) *schentitze*; stb.: '(édes) tejsavó' [szláv eredetű]. A havasalföldi oláh pásztorkodó kultúra műszava. (⇒△) A magyarba részben a románból, részben a szlovákból és az ukránból került át. (△) A *zsendice* ~ *zsindice* stb. változat a *zsendül* (→*zsend*) hatására keletkezhetett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 575; TESz.; Bakos F.: REI. 223; EWUng.

zsendít → *zsend*

zsendül → *zsend*

zsend △ **A:** 1156 ? *sengeu* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 108); 1577 k. *zengefék* [sz.] (OrvK. 641); 1782 *zsendő*-virág-olaj [sz.] (NSz.); 1805 *zsënég* (NSz.); 1838/ *zsöngenek* (NSz.) **J:** 'kihajt, sarjadzik | hervorsprießen' **Sz:** ~**és** 1577 k. 'kihajt, sarjadzik | Ausschlag, Schwäre' (↑)

zsenge **A:** 1283/ *Senge* [szn.] (Szentpétery: KritJ. 2/2–3: 309); 1405 k. *zenge* (SchlSzj. 972.); 1561 *zsöngék* [sz.] (NySz.); 1805 *zsënge* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1283/ 'elsőszülött gyermek | Erstgeburt' (↑); **2.** 1405 k. 'első, korai termés | erste Frucht' (↑); **3.** 1522 'első alkotás, első mű | Erstlingsarbeit' (KeszthK. 203); **4.** 1616 'vminek kezdeti állapota | Anfangsstadium' (NySz.) |

⟨MN⟩ **1.** 1590 'fiatal; fejlődésben levő | jung, zart; in Entwicklung begriffen' # (NySz.); **2.** 1807 ? 'ifjúkori; kialakulatlan, éretlen | jugendlich; unreif' (NSz.), 1817 'ua.' (NSz.); **3.** 1854/ 'friss, új | frisch, neu' (NSz.) **Sz: zsengül** 1590 [sz.] 'érik; gyümölcsöt hoz | reifen; Früchte tragen' (↑)

zsendül A: 1551 szölyő *sendületkor* [sz.] (NySz.); 1577 megh *szondwlny* [o: *szöndwlny*] [sz.] (KolGl.); 1582 *zendüle* (NySz.); 1591 *zendőletiuél* [sz.] (NySz.); 1874 *zsendül* (CzF.) **J: 1.** 1551 '⟨gyümölcs⟩ érik | reifen ⟨Obst⟩' (↑); **2.** 1577 'fejlődik; kihajt, sarjad | sich entwickeln; sprießen' (↑); **3.** 1804 'keletkezik | entstehen' (NSz.); **4.** 1879 'felüdül, gyógyul | sich erholen' (NSz.)

zsendít × A: 1804 *zsendíti* (NSz.); 1874 *zsendít* (CzF.) **J: 1.** 1804 '(ki)fejleszt, sarjaszt, kialakít | entwickeln' (↑); **2.** 1815 k. 'érlel | zur Reife bringen' (Kassai: Bef. 185); **3.** 1914 'állatot) hízlal | mästen' (Herman: Pászt. 691)

■ A szócsalád igéi egy fiktív töből keletkezett származékszavak. | ⊕ A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. Talán a kemény növényi részek leszakításakor vagy rágása közben keletkező hangot imitálja; de esetleg azzal is számolhatunk, hogy a minden élő szervezetben keringő, áramló, cirkuláló testnedv megjelenítéséről van szó. Az utóbbi értelmezéshez vö. →*bizserél*, →*pezsdül*, →*pozsgó*; a jelentéshez vö. még →*fakad*. A végződéses különféle igeképzők. A *zseng* a →*zsong* palatális párhuzamos alakja lehetett, különösen, ha az onomatopoetikus magyarázat utóbbi változata helyesnek bizonyul; vö. szintén 1565 *szonga* 'zsenge, lágy, fiatal, ifjú; fejlődésben, alakulóban van' (NySz.).

■ A **zsenge** származékszó. | ⊕ A *zseng*-ből keletkezett *-e* (folyamatos) melléknévi igenévképzővel; vö. →*fene*, →*fürge* stb.

■ A **zsengül** származékszó. | ⊕ Keletkezésénél a *zsendül* is közrejátszhatott.

📖 TESz. *zsendül* a., *zsenge* a.; MNy. 76: 462; EWUng. • Vö. *zsong*

zsenge → *zseng*

zseni A: 1789 *genie* [ES. NEM M.] (MNy. 30: 34); 1793/ *zseni* (NSz.); 1795 *Seni* (Nyr. 64: 112); 1813 *Zseni* (NSz.) **J:** 'lángész, lángelme | Genie'

zseniális A: 1808/ *geniális* (NSz.); 1867 *zsenialisabb* (NSz.); 1878 *zseniális* (NSz.) **J:** 'lángeszű, lángelméjű | genial'

zsenialitás A: 1817 *genialitásnak* (TudGyűjt. 1/3: 113); 1881 *zsenialitását* (NSz.) **J:** 'lángelméjűség | Genialitát'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊕ Fr. *géné* 'lángész, zseni'; – vö. még ném. *Genie* 'ua.' | fr. *génial* 'lángeszű, lángelméjű, zseniális'; – vö. még ném. *genial*, *genialisch* 'ua.' | fr. *génialité* 'lángelméjűség, zsenialitás'; – vö. még ném. *Genialität* 'ua.'. A francia szócsalád alapja a *géné* a lat. *genius* 'védőszellem', (kés.) 'alkotó elme' szóra megy vissza. Vö. még lat. *genialis* 'a géniuszhoz tartozó', *genialitas* 'vidám szellem, szemlélet; vidámság'. ⊕ Megfelelői: holl. *genie*, *geniaal*, *genialiteit*; szbhv. *genije*, *genijalan*, *genijalnost*; stb.: 'lángész, zseni', 'lángeszű, lángelméjű, zseniális', 'lángelméjűség, zsenialitás'. ⊕ A *zsenialitás* szövége latinositott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *génusz*

zseniális → *zseni*

zsenialitás → *zseni*

zseníroz **A:** 1795/ Magát ... *genierozza* (NSz.); 1803/ *genirozza* (NSz.); 1815 *zsenirozni* [sz.] (NSz.); 1816 *zseníroz* (NSz.); 1817 *Zsénirozni* [sz.] (NSz.); NYJ. *zsénirozzák* (ÚMTsz.) **J:** 'feszélyez, zavarba ejt | genieren'

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊕ Ném., (au.) *genieren*, (B.) *schenir'n*: 'zavar, kínos vkinek' [< fr. *gêner* 'kínozt, gyötört, szorított, bánt, zavar; akadályoz, gátol'; stb.]. ⊗ Megfelelői: szbhv. *ženirati*; le. *ženować*; stb.: 'zavar, feszélyez'. ⊕ A végződéshez vö. →*blamiroz*, →*gazsulíroz* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyehenna*

zsib † **A:** 1391 *Syb* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 132); 1527 *fyb* (ÉrdyK. 603) **J:** 1. 1391 ? 'tolvaj, zsvány, gazember | Dieb, Bösewicht' (↑), 1527 'ua.' (↑); 2. 1708 'csaló | Gaukler' (Pápai Páriz: Dict.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Jövevényszó lehetett, amely feltűnő hasonlóságot mutat a cseh *žibal*; le. *szibal*: 'csaló, gazember, gonosztevő' szavakkal, amelyek alaktani viszonya azonban tisztázatlan.

📖 TESz. *zsib*- a.; EWUng. • Vö. *zsibvásár*

zsiba × **A:** 1714 *sibai* (MNy. 75: 383); 1748 *Zsibáit* [?] (MNy. 75: 383) **J:** 'kisliba | Gänschen'

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ Vagy a *zsib* 'kislibák hívogató szava' (1874: Nyr. 3: 479) szóból keletkezett kicsinyítő képzővel vagy a →*zsibong* tövéből jött létre, főnevesült folyamatos melléknévi igenévi -a képzővel. Mivel az állatcsalogató szó és az igei fő végső soron azonos, a két értelmezés tulajdonképpen nem zárja ki egymást; vö. →*réce*, →*ruca* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsibong*

zsibbad **A:** 1604 *Sibbadas* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 'Zibbadok (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 'érzékletlenné, merevvé, dermedtté válik | gefühllos werden, erstarren' #

zsibbaszt **A:** 1621 *fibbaſztom* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 'Zibbaſztom (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 'megmerevít, megdermeszt | erstarren machen' #

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ Eredetileg a →*bizserél*, →*pezsdül*, →*pozszog* típusú hangjelenségek érzékeltetésére szolgálhatott. A fő végső soron a →*zsibong*-éval lehetett azonos. A végződés kezdő-gyakorító, műveltető képző. A jelentések metonimikusan keletkeztek. ⊗ Ugyanebből a tövből keletkezett gyakorító képzővel: *zsiborog* 'enyhén bizsereg <főleg végtagok az újrainduló vérkeringéstől>' (1868: Tsz.). A (N.) *zsebbed* 'érzékletlenné válik, dermed, megmerevedik' (1872: Nyr. 1: 333) a *zsibbad* palatális párhuzamos alakja.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsibong*

zsibbaszt → *zsibbad*

zsibong **A:** 1536 ? *fybogak* (Pesti: Fab. 62); 1594 *sibongas* [sz.] (MNY. 42: 78); 1616 *sibogni* [sz.] (NySz.); 1749 '*sibbong* (NSz.); 1774 *zsibongásunkat* [sz.] (NSz.); 1784 '*zibogás* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 74); 1788–1789 *zsibeg* (NSz.); NYJ. *sibong* (MTsz.) **J:** 1. 1536 ? 'susog, pusmog; (tömeg) zajong, lármázik | summen, wispeln; lärmn' (↑), 1607 'ua.' (MNY. 61: 491); 2. 1653 ? 'hemzseg, nyüzsög | wimmeln' (NySz.), 1753/ 'ua.' (NSz.); 3. 1822 'sajog; bizsereg, zsibbad | brennend schmerzen; gefühllos werden' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (⊕) A tö végső soron a →*zsibbad* szócsaládjának tövével lehetett azonos. A szó a →*zshivaj* és feltehetőleg a →*csipog* tövével függ össze. A végződés -g gyakorító képző. A szó belseji *n* inetimologikus. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentés a →*zsibbad* hatását tükrözi.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csipog, zsiba, zsibbad, zshivaj*

zsibvásár **A:** 1560 k. *szyb wasar* (GyöngySzt. 2349.); 1604 *Sibváfar* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 '*Zib-vásár* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 1. 1560 k. 'piac, ahol lopott holmit árulnak | Markt, wo gestohlene Sachen verkauft werden' (↑); 2. 1708 'ócskapiac, bolhapiac | Trödelmarkt' (Pápai Páriz: Dict.); 3. 1819 ? 'robaj, zaj, láрма | Getöse' (NSz.), 1906 'ua.' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*zsib* 'tolvaj, gazember' + →*vásár* 'vásár, piac' tagok összetétele, jelöletlen, birtokosi alárendeléssel keletkezett. A 2., 3. jelentés metonímia. – Az előtag, amely magában egyesíti a bolhapiac, zsibvásár, ócskapiac jelentést, más szavakkal új összetételt képez: *zsibárus* 'házaló, zsibárus, ószeres' (1793: NSz.); *zsibkalmár* 'ua.' (1793: NSz.); *zsibáru* 'bolhapiaci áru' (1808: NSz.); stb.

📖 TESz. *zsib-* a.; EWUng. • Vö. *vásár, zsib*

zsidó [6] **A:** 1244 *Sydou* [SZN.] (OkI Sz.); 13. sz. közepe/ *fydou* (ÓMS.); 1358–1359 *Zydo* [SZN.] (MNY. 16: 153); 1812/ *Zsidajáról* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1244 'az egész földön szétszórta, ma részben Izraelben élő, sémi eredetű nép tagja | Jude' # (↑); 2. 1793/ 'szatócs, (kis)kereskedő, utcai árus | Krämer; Kaufmann' (NSz.); 3. 1844 'az ultimó különdija a tarokkban | Sonderpreis des letzten Stiches mit dem Pagat im Tarock' (NSz.); 4. 1874 'felfordult kártyalap a csomagban | umgestürztes, verkehrtes Blatt im Kartenpaket' (CzF.) | <MN> 1416 u.¹ 'a zsidókkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó, tőlük származó | jüdisch' # (BécsiK. 51) **Sz:** ~**ság** 1495 e. *fidofagnac* (GuaryK. 104)

■ Szláv jövevényszó. | (⊕) Óe. szl. *židovinъ, židъ, židove* [többes szám]; szbhv. *Židov*; szlk. *Žid, Židov* [többes szám, birtokos eset]; or. *жид, жидов* [többes szám, birtokos eset]: 'zsidó' [keleti újlatin átvétel; vö. lat. *Judaeus* 'ua.']. A szó a héber *Jəhū-dā* törzsnevekre megy vissza; vö. →*júdás*. (⇒⊕) A magyarba átkerült alak **židovъ* [egyes szám, alanyeset vagy többes szám, birtokos eset]. Eldönthetetlen, hogy a szó a magyarba egy nyugati- vagy keleti egyházhoz tartozó nyelvből került-e. A főnévi 2. jelentéshez vö. →*görög*². A főnévi 3. jelentés a zsidóknak a pénzügyletekkel kapcsolatos tevékenységével függhet össze. A főnévi 4. jelentéshez vö. az ugyancsak egy népnévre visszamenő →*tótágas*-t.

📖 MNY. 39: 6; Kniezsa: SzIJs. 576; TESz.; EWUng. • Vö. *júdás*

zsiger **A:** 1825/ *Zsiger* (Tsz.); NYJ. *csigër, dsigër* (MTsz.); *dzégér, dzséger* (ÚMTsz.) **J:** 'állat belső szerveinek vmelyike | Eingeweide' **Sz:** ~**el** [főleg *ki~*] 1835 *zsigerel* '⟨állatot⟩ kibelev | die Eingeweide herausnehmen' (Tzs. *Ausweiden* a.); 1933/ 'kihasznál vkit | jmdn ausbeuten' (NSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *ciğer*, (R.) *ciger*: 'tüdő; máj'; – vö. még szbhv. *džigerica*, (R.) *džiger* 'belső részek, belsőségek, zsigerek'. Az oszmánban az újperzsa *jigar* 'máj; szív' szóból ered. (≈) Megfelelői: blg. *ðaxuzep*; gör. *τσιγέρι*; stb.: 'belső részek, belsőségek, zsigerek'. (⊕) Az oszmánból való közvetlen származtatást a szó kései adatoltsága gyengíti. A szó eleji *zs* hanghelyettesítéssel keletkezett; vö. →*zseb*, →*zsivány*.

📖 Nyr. 40: 351, 80: 374; Kakuk: ÉlOsm. 94, 532; MNy. 70: 488; TESz.; EWUng. • Vö. *ikra*¹

zsilett A: 1906 *Gilette* önborotváló készülékkel (BpHírlap 1906. okt. 2.: 10); 1910 *zsilett*-beretvát (PestiH. 1910. márc. 27.: 150); 1921 *zsilettem* (NSz.); 1937 *zsilet* (PHLex. *Gilette* a.) **J:** 1. 1906 '(ön)borotvakészülék | Gilette-Rasierapparat' (↑), 1928 'ua.' (Nyr. 67: 160); 2. 1921 'borotvapenge | Rasierklinge' (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *gillette* 'egy fajta borotvapenge, borotválkozókés' [az ang. (am.) *Gillette* családnévből ered, amely King Camp Gillette (1855–1932) személyéhez köthető, aki ezt a fajta borotvakészüléket és -pengét feltalálta]. (≈) Megfelelői: ol. *gillette*; szbhv. *žilet*; cseh *žiletka*; stb.: 'egy fajta borotvakészülék és -penge'. (⊕) A szó gyakran a *zsilettpenge* 'borotvapenge' (1936: NSz.) összetételben áll; ehhez vö. ném. (R.) *gilletteklinge* 'ua.'

📖 Nyr. 98: 502; TESz.; EWUng.

zsilip A: (†1086) 12. sz. *Zlip* [HN.] (PRT. 8: 270); 1256 *Seleb* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 138); 1264 *Seleb* (OkISz.); 1264/ *Seeleeb* (OkISz.); 1319 *Zelpestu* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 803); 1379 *zelephomlok* (OkISz.); 1391/ *Zeloph* (OkISz.); 1506 *sylybffa* (OkISz.); 1553 *sylypeth* (OkISz.); 1627 *siliepie* (NytudÉrt. 1: 58); 1708 *Selep* (Pápai Páriz: Dict.); 1792 *zsilip* (Baróti Szabó: KisdedSz. 199); 1794 *dselep* (NSz.); NYJ. *zsëlib* (ÚMTsz.); *zsirip* (MTsz.) **J:** 1. (†1086) [12. sz.] 'a malom csatornája, malomvályú; más rendeltetésű csatorna | Wasserrinne der Mühle; Kanal anderer Bestimmung' (↑); 2. 1793 'a víz szintjét szabályozó berendezés | Schleuse' # (NSz.); 3. 1829 'mélység | Abgrund' (TudGyűjt. 11: 97); 4. 1877 'lapályos, vizenyős helyeken levő feneketlen sár | bodenloser Schlamm auf wäßrigen, morastigen Niederungen' (Nyr. 6: 133) **Sz:** ~**es** 1319 [HN.] (↑)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből. | (≡) Blg. *жлеб* 'fatörzsből kivájt vályú'; szbhv. *žlijeb* 'lefolyó, csatorna, vízelvezető árok'; szln. *žleb* '(fa)csatorna; mélyedés' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még szlk. *zlab* 'gödör, árok, vájt csatorna, vályú, malom-csatorna'; or. *жолоб* 'lefolyó, csatorna, vízelvezető árok'; stb. (⊕) A szó a magyarba a vízimalmok intézményével kapcsolatban, a molnárság műszavaként került be. A kétszótagos változatok a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkeztek. Az 1319-ből adatolt változat a [4]-es tőtípus hatását mutatja. A 2. jelentés a folyószabályozásokkal magyarázható. A 3., 4. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 577; NyK. 65: 94; TESz.; MNy. 79: 462; EWUng.

zsinagóga A: 1416 u.² *finagogaiocban* (MünchK. 10va); 1609/ *Synagóga* (Pázmány: ÖM. 2: 767); 1779/ *zsinagógába* (NSz.); 1788 *'Sinagógákba* (NSz.); 1793 *Szinagógájok* (NSz.) **J:** 1. 1416 u.² 'zsidó' vallási közösség; ennek gyülekezőhelye | Glaubensgemeinschaft (der Juden); deren Versammlungsort' (↑); 2. 1577 'zsidó imaház | Gotteshaus der Juden' # (MNy. 67: 492); 3. 1887 'lárma, zshivaj | Lärm, Radau' (NSz.)

■ Latin jövevénytör. | (≡) Lat. *synagoga* 'zsidó vallási gyülekezet, közösség', (e.) 'zsidó imaház' [< gör. *συναγωγή* 'összehozás, egybegyűlés; zsidó hitközösség, ill. közösségi ház' < gör. *συνάγω* 'összehoz, egymáshoz vezet, összegyűjt']. (≈) Megfelelői: ném. *Synagoge*; fr. *synagogue*; stb.: 'zsinagóga'. Elsősorban a bibliai szövegek révén terjedt el. (⊕) A korábbi változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*salétrom*, →*sors* stb. A szó eleji *zs* a magyarban keletkezhetett; vö. →*zsálya*, →*zsinat*, →*zsöllye*. A szó eleji *sz* a klasszicizáló latin, ill. német kiejtésen nyugszik. A 3. jelentés kialakulásához vö. →*zsinat*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ágál*

zsinár × **A:** 1533 *zynar* (NySz.); 1584 *sinaroc* (NySz.); 1621 *finár* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *'Zinár* (Pápai Páriz: Dict.); 1801 *Sinárd* (NSz.); 1808 *Zsinárd* (Sándor I.: Toldalék); 1826 *zsimár* (MTsz.) **J:** 1. 1533 'fösvény, fukar | geizig' (↑); 2. 1621 'aljas, alávaló | niederträchtig' (↑); 3. 1825 'csaló szélhámos, tolvaj, zsvány | gaunerhaft' (Bálint: SzegSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Jövevénytörnek tűnik, de megfelelői a rokon nyelvekben nem adatolhatók.

📖 TESz.; EWUng.

zsinat **A:** 1519 k. *Sinadot, Sinatot* (DebrK. 94, 158); 1708 *'Zinat* (Pápai Páriz: Dict.); 1763 *Zinat* (NSz.); 1825 *tsinatolás* [sz.] (NSz.); NYJ. *zsanatol* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1519 u. 'a katolikus (v. protestáns) egyház törvényhozó és intézkedő gyűlése, testülete | Synode' (↑); 2. 1604 'zsidó vallási közösség; zsidó iskola | Glaubensgemeinschaft der Juden; Schule der Juden' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1616 ? 'zsvaj, láрма | Lärm, Radau' (NySz.), 1645 'ua.' (NySz.); 4. 1860 'zsidó imaház | Bethaus der Juden' (NSz.) **Sz:** ~ol 1645 *sinatlások* [sz.] 'lármázik, zajong | lärmen' (NySz.)

■ Latin jövevénytör. | (≡) Lat. *synodus* 'papi egyesület, egyházi gyűlés, zsinat', (e.) 'egyházi gyűlés zsinat', *synodus oeconomica* 'egyetemes zsinat' [< gör. *σύννοδος* 'gyűlés, összejövétel' < gör. *σύν* 'össze, egybe' + *ὁδος* 'út; menés, menet stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *Synode*; fr. *synode*; stb.: 'alkalmanként összegyűlő tanácskozó v. döntéshozó egyházi testület'. (⊕) A latin *us* végződés kieséséhez vö. →*advent*, →*angyal* stb. A korábbi változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*zsálya*, →*zsinagóga*, →*zsöllye*. A 2. és 4. jelentésre a →*zsinagóga* volt hatással. A 3. jelentés keletkezésében bizonyára szerepet játszhatott az is, hogy a szót a →*zsvaj*, →*zsvaj* szavakhoz való hasonlóság alapján onomatopoetikusnak érezték, de metonímia is hozzájárulhatott, mivel a nem zsidók számára érthetetlen volt a zsinagóga hangzavara; ehhez vö. ném. *irgendwo herrscht ein Lärm wie in einer Judenschule* 'hangzavar uralkodik vhol'. (⊖) A latin szó eredeti alakjában is bekerült a magyarba: *sinódus* 'tanácskozó v. döntéshozó egyházi testület, zsinat' (1602/: RMKtár. 27: 68); (*szent*) *szinódus* 'a görög-ortodox egyház legfelsőbb hatósága' (1926: Horovitz: IdSzMagy.); ma leginkább egyházi szakszóként használatos.

📖 TESz.; Farkas: GLEl. 11, 360; EWUng. • Vö. *periódus*

zsindely **A:** 1371 ? *Sendel* [szN.] (MNY. 11: 425); 1405 k. *fendel* (SchlSzej. 1087.); 1500 *Sindelsegh* (Oklsz.); 1553/ *findöl* (Tinódi: Cronica S1a); 1575 *ſpendeleckel* (Heltai: Krón. 169a); 1577 *sendelj* (KolGl.); 1611 *Séndely* (Szenczi Molnár: Dict.); 1696 u. *söndöllözése* [sz.] (MNY. 59: 239); 1697 *Sindelly* (Oklsz.); 1736 *zendejezőknek* [sz.] (NytudÉrt. 1: 67); 1805 *sindél* (NSz.); 1836 *szendely* (MNY. 38: 56); 1838 *Zsendej* (Tsz.); NYJ. *sëndü, singely, sündöl, zsëndely* (MTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'tetőfedésre használt hosszú, keskeny falemez | Schindel' (↑); 2.

1590 'tetőcserép | Dachziegel' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 207) **Sz:** ~**ez** 1588 meg *findeleſte* (MNY. 62: 234)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn. baj.-osztr.) *schindel*, (kfn. k.-ném.) *schendel*, (baj.-osztr.) *schintl*, (szász E.) *ſęndel*, – ném. *Schindel*: 'zsindely, tetőfedésre használt hosszú, keskeny deszka, tetőcserép' [< lat. (k.) *scindula* 'ua.']. (≈) Megfelelői: cseh *šindel*; le. *szindel*; stb.: 'ua.'. (△) A szó a hazai német építőmesterek közvetítésével került a magyarba. A szó elejéhez vö. →*zsák*, →*zsellér*; a szóvéghez vö. →*messzely*, →*pendely* stb. (△⇒) A magyarból: szbhv. (Kaj) *šindol* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sín*, *tiszta*

zsineg A: 1613 *zsineg* [✓] (NySz.) (Kreszn.); 1617 *sineg* (NySz.); 1763 *Zineg* (NSz.); 1808 *Zsineg* (Sándor I.: Toldalék); 1808 *singes* [sz.] (NSz.); NYJ. *zsüneg* (ÜMTsz.) **J:** 'zsinór, madzag | Schnur, Bindfaden'

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A →*sing*-ből keletkezett 'mérőbot, mérőrud' jelentésben. Ennek a metonimikus fejlődésnek a jelentéstani alapja az a körülmény, hogy a hosszúságot nem csak bottal, rúddal vagy pálcával, hanem zsinórral is mérték. A szó keletkezésében a →*zsinór*-ral való hangtani és jelentéstani hasonlóság is szerepet játszhatott.

📖 MNY. 63: 156; TESz.; EWUng. • Vö. *sing*

zsinór A: 1538 *fjnor* (Pesti: Nomenclatura F3); 1552 *isnórokat* (NySz.); 1558 *zsinórt* [✓] (NádLev. 24); 1581 *snoros* [sz.] (Radvánszky: Csal. 2: 54); 1735 k. ? *szinor* (MNY. 38: 54); 1747 *sinortt* (MNY. 59: 239); 1799/ *sínórjok* (NSz.); NYJ. *szinyort* (ÜMTsz.) **J: 1.** 1538 'zsinegszerű, sodrott, font, különféle célra (pl. ruházkodási kellékként, kötözőanyagként stb.) használt vékony kötél | Schnur als Litze, Senkel' # (↑); **2.** 1560 k. 'mérőzsinór, zsinórmérték | Richtschnur' (GyöngySzt. 35.); **3.** 1794 ? 'földöv; szélességi kör | Erdgürtel; Breitenkreis' (NSz.), 1799 'ua.' (NSz.); **4.** 1851 'egyenes irány, sor | Richte' (NSz.); **5.** 1897 '(a három középső tekebábút eltaláló) zsinórdobás (tekészésben) | Schub, der die drei mittleren Kegel trifft (beim Kegelspiel)' (Nyr. 26: 76) **Sz:** ~**os** 1580 *Sinoros* (MNY. 63: 101) | ~**oz** 1588 *synorozot* [sz.] (MNY. 61: 491)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *snûr*, *snuor* 'zsineg, kötelék, szalag; mérőzsinór, zsinórmérték', (h. kor. úfn.) *schnur* 'zsineg, zsinór', (B.) *schnur* 'zsinórdobás a kuglijátékban', – ném. *Schnur* '(kötöző)zsineg, madzag, spárka' [indoeurópai eredetű; vö. izl. (óizl.) *snōri* 'sodrott kötél'; litv. *nėrti* 'felfűz, befűz'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *žnor*, *žnora* 'cipőfűző'; le. *sznur* 'zsineg, zsinór, kötél'; stb. (△) A változatok a szó eleji mássalhangzótorlódás különféle feloldásával keletkeztek. A szó eleji mássalhangzókhoz vö. →*zsámoly*, →*zsindely* stb. A 3. jelentés 'mérőzsinór, zsinórmérték' > 'hosszúság, szélesség' > 'szélességi kör' jelentésváltozással keletkezett a 2. jelentés alapján. A 4. jelentéshez vö. *zsinór igazában* [határozószó] 'nyílegyenesen' (1667: Lippay: PosoniK. 3: 130); vö. még *zsinóregyenes* [melléknév] 'nyílegyenes' (1874: CzF.).

📖 TESz.; EWUng.

zsir A: 1225 ? *Syra* [sz.] [HN.] (FNESz. *Zsira* a.); 1249 *Ziros* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 817); 1416 u.² *firt* (MünchK. 63rb) **J: 1.** 1225 ? 'vminek gyümölcse, terméke | Frucht, Ertrag' (↑), 1539 'ua.' (KulcsK. 42); **2.** 1416 u.² 'lé, nedv, nedvesség | Saft, Feuchtigkeit' (↑); **3.** 1456 k. 'állati v. növényi eredetű, nagy kalóriaértékű anyag | Fett(igkei)' # (SermDom. 1: 355); **4.** 1456 k. 'erő, munkaképesség | Kraft, Arbeitsfähigkeit' (SermDom. 1: 229); **5.** 1930 'egy fajta

kártyajátékban az ász v. a tizes | As od. Zehner in einer Art Kartenspiel' (NytudÉrt. 131: 59) **Sz:** ~**os** 1249 [HN.] (↑) | ~**talán** 1508 *zsirtalan* (DöbrK. 84) | ~**oz** 1604 *Sirozom* 'zsírral megken | einfetten' (Szenczi Molnár: Dict.); 1930 'magas értékű kártyát játszik ki; egy fajta kártyajátékot játszik | hohe Karten in den Stich geben; Art Kartenspiel spielen' (NytudÉrt. 131: 59) | **zsiradék** 1770 *Zsiradék* (NSz.) | ~**osodik** 1792 *Zsírofodom* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Zsír* a.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *žir* 'makk; táplálék, eleség; termékenység, szaporaság; gyümölcs, termés; haszon, nyereség'; szlk. *žír* 'zsírosság, zsiradék, (disznó)háj; makkoltatás'; or. *жир* 'zsír, zsiradék, (disznó)háj, olaj'; stb. [? < szláv *ži- 'él, létezik']. (⊕) Az első adat szláv névadáson is alapulhat. A 2., 4. jelentés metonímia. Az 5. jelentés valószínűleg a *zsíroz* származékszó legkésőbbi jelentése alapján keletkezett.

📖 Kniezsa: SzJisz. 578; TESz.; EWUng. • Vö. *pázsit*

zsiráf **A:** 1798 *Giraffe* (MNY. 68: 325); 1799 *Girafa* [□] (NSz.); 1807 *Giraffa* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1834 *girafnak* (NSz.); 1844 *Zsiráf* (NSz.); 1865 *zsiráff* (Bakos F.: IdSz. *giraffe* a.) **J:** 'feltűnően hosszú nyakú és lábú, világos alapon barna foltos, afrikai kérődző állat | Giraffe (*Giraffa camelopardalis*)' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Giraffe*, (B.) *schiraff*; ang. *giraffe*; fr. *girafe*; ol. *giraffa*; stb.: 'zsiráf'. Az olaszból terjedt el [< arab *zarāfa* 'ua.']. (⇒⊕) A magyarba a németből és olaszból került.

📖 TESz.; EWUng.

zsitár × **A:** 1658 *zsitár* [az adat közlése nélkül] [✍] (StCercLingv. 19: 555); 1736 *sitár* (ErdMúz. 1947: 162) **J:** 'csősz; erdőkerülő | Feldhüter; Waldhüter'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *jitar* 'csősz, mezőőr', (N.) *jítár* 'erdőőr, erdőkerülő' [szláv eredetű; vö. or. (e.) *zitan* 'az éléstár, magtár felügyelője'].

📖 TESz.; Bakos F.: REL. 246; EWUng. • Vö. *pázsit*

zsivaj **A:** 1704 *zsibajt* (RákFLev. 4: 37); 1784 'zivaj (Baróti Szabó: KisdedSz. 96); 1808 *Zsibbaj* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csivaj* (MTsz. *zsibaj* a.) **J:** 1. 1704 'zaj, láрма, zsi bongás | Gelärme' (↑); 2. 1912 'zsi bvásár, bolhapiac, ócskapiac | Trödelmarkt' (ÚMTsz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A tő a →*zsi bong* tövével függ össze. A végződés -*aj* névszóképző; vö. *moraj* (→*morog*), *robaj* (→*robog*) stb. A 2. jelentés keletkezéséhez a →*zsi bvásár* is hozzájárulhatott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsi bong*

zsivány **A:** 1569 *zsiván* [✍] (MNY. 56: 387); 1775 *Zsivány* (MNY. 58: 108); 1780 *sivánkodni* [sz.] (MNY. 60: 496); 19. sz. eleje *Zsivány* (MNY. 4: 268); NYJ. *zsiány* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1. 1569 'elvetemült, gonosz | verworfen, ruchlos' (↑); 2. 1881 'huncut, pajkos | schelmisch, mutwillig' (NSz.) | <FN> 1. 1775 'tolvaj | Dieb' (↑); 2. 1780 'ravasz, álnok ember | Schelm, Wicht' (↑); 3. 1792 'rabló, útonálló | Räuber' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg oszmán jövevényszó. | (≡) Vö. oszm. *civān*, (R.) *cevān*, *cifān*: 'fiatal; fiatalember, legény' [< újperzsa *jawān* 'fiatal; ifjú, fiatalember, ifjonc; ifjúkor, ifjúság, fiatalság; fickó, fiú']. (⊕) A származtatás nagy mértékű gyengéje abban áll, hogy az oszmán szó jelentése a magyarban nem adathozható; hasonló pejoratív jelentésváltozásra azonban vö.

→*brávó*; vö. még ném. *Bube* 'fiúgyermek, ifjú; gazfickó, gazember'. A szó eleji hanghelyettesítéshez vö. →*zseb*, →*zsiger*. (⇒) A magyarból: szlk. *živaň* 'ua.'. (△) A →*silány* szóval való etimológiai viszony szótörténetileg kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 40: 350; Kakuk: ÉlOsm. 95; TESz.; EWUng.

zsizseg × **A**: 1794 *zsizseg* (NSz.) **J**: 1. 1794 'zümmög, zúg | summen' (↑); 2. 1815 'nyüzsög | wimmeln' (NSz.); 3. 1838 'serceg, sistereg | prasseln' (Tzs.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (△) A szótő a →*siseg* szócsalád tövével függhet össze. A végződés -g gyakorító képző. A 2. jelentéshez vö. →*zsong*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *siseg*

zsizsik **A**: 1529–1541 *fiřik* (RMNy. 2/2: 49); 1595 *Xixik* (Ver. 122.); 1597 *seseke* [sz.] (Oklsz.); 1606 *susok* (ErdTörtAd. 3: 82); 1673 *sisékek* (NySz.); 1774 '*Zúsok* (NSz.); 1803 *Zsízisiknek* (NSz.); 1819 *zsézsékes* [sz.] (NSz.); 1838 *Zsisku* [□] (Tsz.); 1874 *zsüzsök* (CzF.); NYJ. *zsizsék* (ÚMTsz.) **J**: 'gabonában, hüvelyesek magjában kárt tevő apró bogár | Kornwurm (Lariidae)'

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *žizak*, (Kaj) *žizek*; szln. *žizek*, *žužek*: 'gabonazsizsik'; stb.: 'gabonában, hüvelyesek magjában kárt tevő apró bogár' [hangutánzó-hangfestő eredetű]. Vö. még szlk. *žúžik*, *žizik* 'ua.'; ezek azonban a magyarból is származhatnak. – A *zsisku* változat keletkezésmódja nem teljesen tisztázott.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 579; TESz.; EWUng.

zsoké **A**: 1819 *Jokeyklub* (Nyr. 94: 238); 1854 *dzsoki* (Heckenast: IdSzT.); 1886 *zsoké* (Nyr. 94: 238) **J**: 'hivatásos versenylovas | Jockey'

■ Angol jövevényszó, esetleg francia közvetítéssel is. | (≡) Ang. *Jockey* 'zsoké, (hivatásos) versenylovas'; – vö. még fr. *jockey* 'ua.'. Az angolban az ang. (sk.) *Jock* [szn.] 'John' alakból keletkezett kicsinyítő képzővel. (≈) Megfelelői: ném. *Jockey*; or. *жokeй*; stb.: 'zsoké'.

📖 Nyr. 94: 236; TESz.; EWUng. • Vö. *donzsúan*, *jenki*, *szentjánosbogár*

zsold **A**: 1193 ? *Sold* [HN.]; *Zold* [HN.] (ÓMOlv. 57, 54); 1357 *Soldus* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *foldofi* [sz.] (BécsiK. 24); 1527 *zolgyaat* [d-j] (ÉrdyK. 89); 1541 *zsódos* [sz.] (MonÍrók. 3: 51); 1559 *řolgaiara* [d-j] (Székely I.: Krón. 131a); 1636 '*zoldos* [sz.] (NySz.); 1669 *sódgya* (NySz.) **J**: 1. 1193 ? 'katonai' illetmény | *Löhnung der Soldaten* # (↑), 1357 'ua.' (↑); 2. 1604 'zsoldos (katonai) szolgálat | *Soldatendienst für Sold*' (Szenczi Molnár: Dict. *Perméreo* a.) **Sz**: ~**os** 1357 [szn.] (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Sold* 'a katonák bérezése, bérfizetése, illetménye; szolgálat, munka(idő)', (kfn.) *soll* 'a leszolgált munka bére, fizetsége; tartozás, adósság; kötelesség, kötelezettség; szolgálat, munka(idő); ajándék'; fr. *solde* 'a katonák bérezése, bérfizetése, illetménye', (ófr.) *solt*, *sout* 'ua.; egy fajta pénzérme'; ol. *soldo* 'ua.; katonai szolgálat, fizetség', (N.) *şoldo*, *şoldi*, *şolt*, *şold* 'egy fajta pénzérme'; cseh *žold* 'a katonák bérezése, bérfizetése, illetménye'; le. *zold* 'ua.'. Ezek a lat. (*nummus*) *solidus*, (vulg.) (*nummus*) *soldus* 'aranypénz, aranyérme' második tagjára mennek vissza. (⇒) A magyarba jelentéstani, időrendi okok miatt a németből, esetleg olasz közvetítéssel is kerülhetett.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; NyK. 85: 306; EWUng. • Vö. *szolid*, *zsoldonár*

zsoldonár † **A:** 1476 *Soldonar* [szN.] (Oklsz. *soldonár* a.); 1533 ? *Soldonar* (Murm. 2421.); 1553 u. *soddonar* (MonÍrók. 3: 62); 1673 *solnéroc* (NySz. *zolnér* a.); 1793 *Soldovára* (NSz.) **J:** 1. 1476 ? 'szolgálatáért zsoldot, pénzbeli fizetséget kapó katona | Söldner' (↑), 1553 u. 'ua.' (↑); 2. 1793 'híve, követője vkinek | jmds Gefolgsmann, Anhänger' (↑)

■ Német (feln.) jövevénytörzs. | (≡) Ném. (kfn.) *soldenære*, (baj.-oszl.) *soldenar*, – ném. *Söldner*: 'pénzért, fizetségért szolgáló katona' [< ném. *Sold* 'a katonák bérezése, bérfizetése, illetménye']. (≈) Megfelelői: holl. *soldenier*; cseh *žoldneř*: 'zsoldos <katona>'. (⊕) A szó eleji *zs-*hez vö. →*zsámoly*, →*zsinór* stb. A magyarban hangrendi kiegyenlítődés ment végbe; vö. →*bognár*.

EWUng. • Vö. *zsold*

zsolna × **A:** 1759 *Zsolna* (NSz.) **J:** 'zöld harkály, zöld küllő | Grünspecht (*Picus viridis*)'

■ Szláv jövevénytörzs, esetleg a szlovákból. | (≡) Szlk. *žlna*, – szln. *žolna*; or. *желна*; stb.: 'zöld harkály' [szláv eredetű; vö. szláv **žltn* 'sárga', végső soron indoeurópai eredetű; vö. óind *híryanam* 'arany'; lat. *helvus* 'méz-, halványsárga'; stb.]. (⊕) A szlovákból való származtatás mellett szóföldrajzi okok szólnak.

Kniezsa: SzlJsz. 580; TESz.; EWUng. • Vö. *zelnice*

zsolozsma **A:** 1234/ *Zolusma* (Oklsz.); 1267/ *zulusma* (Oklsz.); 1289 *sulusma* (Oklsz.); 1409/ *banzolosma* (Oklsz.); 1456 k. *folofmaba*, *folofmakban* (SermDom. 2: 407, 421); 1500 k. *solozmath* (AporK. 192); 1754 *Sóloz'ma* (NSz.); 1768 *solyosmával* (NSz.); 1794 *Žoložma* (NSz.) **J:** 1. 1234/ 'a bánnak járó szolgáltatások összessége | Gesamtheit der Abgaben, Leistungen für den Ban' (↑); 2. 1456 k. 'istentisztelet (a mise kivételével); breviáriumlvasás, zsolttár, ima | Gottesdienst (die Messe ausgenommen); Brevierlesen, Psalm, Gebet' (SermDom. 1: 35); 3. 1750 'papi imádságos könyv, breviárium | Brevier' (Wagner: Phras. *Horae Canonicae* a.)

■ Szláv jövevénytörzs. | (≡) Óe. szl. *služba* 'szolgálat; istentisztelet'; szbhv. *služba* 'szolgálat; hivatal, tiszt(ség); működés'; szlk. *služba* 'állás, (tartós) alkalmazás; köteletség, kötelezettség; hivatal, tisztség üzése, gyakorlása; segítség, ténykedés'; or. *служба* 'szolgálat, hivatal, tisztség üzése, gyakorlása, állás, munka; istentisztelet'; stb. [< szláv **služ-* 'szolgál, ténykedik' < **sluga* 'szolga, szolgáló'; vö. →*szolga*]. (⊕) A szó eleji *sz* > *s* > *zs* hangváltozás a szó belseji *zs* hatásával magyarázható. A szó belseji *m* keletkezéséhez vö. a →*dorozsba*. *dorozsma* változatát. A *zsolozsma* alak csak a 19. sz.-ban került túlsúlyba. Lehetséges, hogy az 1. és a leginkább használt 2. jelentés tulajdonképpen egymástól független átvételek eredményei; ugyanakkor az is elképzelhető, hogy mindkettő az eredeti 'szolgálat, munka(idő)' jelentésre megy vissza. A 3. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján.

Melich: SzlJsz. 1/2: 414; Kniezsa: SzlJsz. 580; TESz.; EWUng. • Vö. *szolga*

zsolttár **A:** 1372 u./ *zoltareneklefequel* (JókK. 155); 1416 u./¹ *folttarnac* (BécsiK. 126); 1416 u./³ *sortarban* (AporK. 174); 1474 *zfolttáral* (BirkK. 2); 1604 *Sóltár* (Szenczi Molnár: Dict.); 1860 *zsolttárokat* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'az ószövetség egyik könyvét alkotó vallásos énekek vmelyike | Psalm' (↑); 2. 1416 u./¹ 'hárfához hasonló zeneszerszám | harfenartiges Musikinstrument' (↑); 3. 1531 'egyházi ének | geistliches Lied' (TelK. 151); 4. 1795/ 'zsolttárkönyv | Psalmenbuch' (NSz.) **Sz:** ~i 1493 k. *solthary* 'a zsolttárokra jellemző, arra vonatkozó | psalmartig' (FestK. 2)

■ Német (feln.) jövevénytörzs. | (≡) Ném. (kfn. bajor) *saltare, salter* 'zsoltár(os)könyv; zsoltár', (h. kor. úfn.) *salter* 'zsoltár(os)könyv', – ném. *Psalter* 'az ószövetségi Zsoltárok könyve', (R.) 'egy fajta húros hangszer; <imához használt> rózsafüzér' [< lat. (k.) *psalterium* 'zsoltár(os)könyv; egy fajta húros hangszer' < gör. *ψαλτήριον* 'hárfa']. (≈) Megfelelői: cseh *žaltář*; le. (R.) *zoltarz*; stb.: 'zsoltár; zsoltár(os)könyv'. (△) A német hangtörténet alapján az átvétel a 13. sz. folyamán mehetett végbe. A szó elejéhez vö. →*zsák*, →*zsellér*; az *ár* végződéshez vö. →*kalmár*. (△⇒) A magyarból: szbhv. (Kaj) *žoltar*; szln. (V.) *žoltár*: 'zsoltár'.

📖 Kniezsa: SzJisz. 788; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

zsombék A: 1386 *Sombokos* [SZ.] [HN.] (Oklsz.); 1396 *Sombik* [HN.] (Oklsz.); 1520 k. *Zombokos* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1619 *sembékre* (NySz.); 1653 *zombékos* [SZ.] (NySz.); 1688 *zsombékos* [✓] [SZ.] (NySz.); 1696 u. *zsambékok* [✓] (MNy. 59: 239); 1784 'zombok (Baróti Szabó: KisdedSz. 95); 1874 *zsámbékok* (NSz.); NYJ. *zsumbék* (MTsz.) **J: 1.** 1386 '⟨mocsárból, lápból stb.⟩ kiemelkedő halmocska | feste Moorstelle' (Oklsz. *zsombékos* a.); **2.** 1759 'hangyaboly | Ameisenhaufen' (NSz.); **3.** 1795 'mocsaras területen növvő magas fűféle | auf Sumpfland gedeihendes hohes Gras' (MNy. 78: 256); **4.** 1807 '(füvel benőtt) vakondtúrás | (grasiger) Maulwurfshaufen' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz:** ~**os** 1386 *Sombokos* [HN.] (Oklsz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (△) Alaktani-hangtani okok miatt a végződés képzőnek tűnik; vö. →*fazék*, →*hajlék* stb. Az alapszó rendkívül bizonytalan, ez esetleg a (R.) *zsomb* 'nedves, lápos, ingoványos, mocsaras terület' (1785: MNy. 90: 375) lehetett [? < ném. (k.-ném.) *sump* 'ua.; (többnyire vízzel telített) akna legmélyebb része']. Jelentéstani szempontból a magyarázat jónak tűnik, de jelentős időrendi nehézségei vannak. A régi *zsombó* 'mocsaras, ingoványos terület, mocsárvidék' alak (vö. 1717 *Forró Somboja* [HN.] (NytudÉrt. 22: 31)) bizonyosan a *zsombok*-ból való elvonás. (∼) Német (↑) jövevénytörzs, bányászati műszóként: *zsomp* 'a víz összegyűjtésére szolgáló mélyedés az aknában' (1854: NSz.); a szó elejéhez vö. →*zsák*, →*zsúp* stb. (△) A németből, ill. egy iráni nyelvből való közvetlen származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NyK. 75: 55; Mollay: NMÉR.; Hadrovics: UEISk. 201; EWUng.

zsombor A: 1137 ? *Sombor* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206811); 1171 ? *Zumbur* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 200616); 1790 k. Kánya *zsombor* (Nyr. 85: 211); 1830 e. *zsomporos* [SZ.] (NSz.) **J: 1.** 1790 k. 'egy fajta keresztes virágú növény | Art Kreuzblütler (Alliaria; Sisymbrium)' (↑); **2.** 1885 'sás; káka | Schilfgras; Binsengras' (Nyr. 14: 455)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás eredménye. | (△) Talán a →*csombor*-ból. Ennek alapja mindkét növény erős, szúrós szaga éppúgy lehetett, mint a népgyógyászati felhasználásuk. A növénytani szaknyelv a nyelvjárásokból vette át a szót. A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csombor*

zsompor × A: 1453 ? *Zompol* [SZN.] (TörtTár 1882: 525); 1742 *sompor, zsompor* (MNy. 75: 383); 1832 *Zsombor* (Kreszn. 195); NYJ. *csompér, zsomboly* (MTsz.); *zsumpor* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1742 'véka | Scheffel' (↑); **2.** 1808 'egy fajta (szalmából font) kosár; szakajtókosár | Strohkorb; Backkorb' (Sándor I.: Toldalék)

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytörzs. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) (*back-*, *bród-*, *mel*)*sumpə*, (*bàch*)*simpa'l*, *simpa'l*, – ném. (au.) *Simperl*: 'szalmából font kenyérkosár' [tisztázatlan eredetű]. (⊙) Nyugat-magyarországi nyelvjárási szó.

zsong **A:** 1797 *zsong* (NSz.); 1839 *zsongásokat* [sz.] (NSz.); 1874 *zsong-og* (CzF. *zsong*¹ a.)
J: 1. 1797 'dong, zümmög | summen' (↑); 2. 1874 '⟨dallam, érzés, stb.⟩ elmosódva, határozatlanul kavarog, rajzik a tudatban | unbestimmt schwirren im Bewußtsein (Melodie, Gefühl usw.)' (↑); 3. 1877 'nyüzsög, rajzik | schwärmen' (NSz.); 4. [be~] 1958 'lázba, izgalomba hoz | erregt werden' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~ít 1832 *zsongító* [sz.] 'erőt ad | Kraft spenden' (NTársalkodó 1832. szept. 1.: 141); [főleg el~] 1854 'elandalít, álmodozásba merít | in Träumereien versenken' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A tö a palatoveláris párhuzamosság alapján összefüggésben állhat a →*zseng* szócsaládjával. A végződés -g gyakorító képző. A *zong* változat a →*zeng* hatását tükrözi. A 2. jelentés metafora. A metonimikus 3. jelentéshez vö. →*dong*. A 4. jelentés egyfelől a 2. jelentésre megy vissza, másfelől vö. →*pozsgog*. ⊖ A (R.) *zson* 'a méhek zümmögése' (1815 k.: Kassai: Bef. 190) a *zsong*-ból lett elvonva.

TESz.; EWUng. • Vö. *zseng*

zsonglőr **A:** 1831 *Jongleursok* (TudGyűjt. 15/11: 75); 1834 *jongleur* (Honművész 1834. júl. 3.: 421); 1863 *jongleurök* (MNy. 66: 345); 1865 *zsonglőr* (Babos: KözhSzt. *jongleur* a.) **J:** 1. 1831 'bűvész, szemfényvesztő | Gaukler, Zauberkünstler' (↑), 1863 ? 'ua.' (↑), 1865 'ua.' (↑); 2. 1834 'ügyességi mutatványokat végző artista | Geschicklichkeitsübungen vorführender Artist' # (↑), 1901 'ua.' # (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Jongleur*; ang. *Jongleur*; fr. *Jongleur*; stb.: 'ügyességi mutatványokat végző artista', a régi francia és régi angol nyelvben 'vándor, utazó bűvész, mutatványos, szemfényvesztő' is. A francia nyelvből terjedt el [< fr. (ófr.) *jogler* 'tréfál, tréfálkozik, viccel(ődik), dalokat előad' (lat. *joculari* 'ua.').]. Vö. még lat. *joculator* 'bohóc, tréfás ember, mókamester'. ⊕ A magyarba elsősorban a francia, esetleg a német nyelvből került át.

TESz.; EWUng. • Vö. *böjt*, *dominó*, *zsuga*

zsöllye **A:** 1510 k. *Sellyezek* (Oklsz.); 1519 k. *Seliebe* (DebrK. 85); 1557 *zselle* [✍] (NádLev. 18); 1575 *ſellyébe*, *ſellyét* (Heltai: Krón. 175b, 176a); 1585 *Séllye* (Cal. 458); 1720 *zellyes* [sz.] (NSz.); 1832 *Zsöllye-szék* (Kreszn.); 1837 *zsöllyeszékben* (NSz.); 1784 *zséllye* (CzF. *zsellye* a.) **J:** 1. 1510 k. 'kényelmes karosszék | (bequemer) Armstuhl' (↑); 2. 1519 k. 'egy fajta (karfás) halottszállító pad; lapos láda mint ideiglenes koporsó; ravatal | Art Bank (mit Armen) zum Leichentransport; flache Kiste als provisorischer Sarg; Totenbahre' (↑); 3. 1912 '(drágább) nézőtéri ülőhely | Parterresitz' (Kelemen B.: MNMSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *sella* 'trónszék; egy fajta gyaloghintó; kociülés; ülés, nyereg; stb.' [vö. lat. *sedere* 'ül']. ⊕ Megfelelői: fr. *selle*; ol. *sella*: 'ülés, nyereg'. ⊕ A korábbi és régi változatok szó eleji s-es kiejtéséhez vö. →*salétrom* stb.; a szó eleji zs-hez vö. →*zsálya*, →*zsinagóga*, →*zsinat*. A 2. jelentés valószínűleg a latin szó 'ülés, nyereg' jelentésén, ill. a túlvilágra való átlovaglás képzetén nyugodhat; vö. *Szent Mihály lova* (→*ló*). Ma csak a 3. jelentésében használatos.

TESz.; MNy. 68: 292; EWUng. • Vö. *disszidens*, *rezeda*, *rezidencia*, *szeccel*, *szégye*

zsörtöl → *zsörtölődik*

zsörtölődik A: 1798 *zsörtölődött* (NSz.); 1838 *Zsertelődöm* [▽] (Tsz.); 1874 *zsértelődik* (CzF.); NYJ. *csörtölődik* (ÚMTsz.) **J:** 'veszekszik, perlekedik | poltern, schimpfen'

zsörtöl × A: 1851/ *zsörtölő* [sz.] (NSz.) **J:** 'veszekszik, perlekedik | poltern, schimpfen'

■ Onomatopoetikus eredetű többől származó szócsalád, amelynek tagjai tisztázatlan viszonyban állnak egymással. | ⊕ A *tő* a →*csörtölőz* szócsaládjának tövével függ össze. A *zsörtöl* és *zsörtölődik* között képzéssel és elvonással is számolhatunk. A szó végződésének *-től* gyakorító, *-ődik* gyakorító-visszaható funkciója van. ⊖ Ugyanebből a többől: (R.) *zsörgölődik* 'dörmög, zsémbelődik, szidalmaz, átkoz' (1791: NSz.), ill. a *zsörtös* 'zsémbelődő' (1830: NSz.) nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csörtölőz*

zsufa × A: 1447 *Zwfa* [SZN.] (OklSz.); 1548 *sufához* (OklSz.); 1565 *zsuffát* [✍] (NySz.); NYJ. *zsupa* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1447 ? 'sáfrányos leves; savanyú leves | Suppe mit Safran; saure Suppe' (↑), 1548 'ua.' (↑) | <MN> 1447 ? 'fakó, sárga | fahl, wachsgelb' (↑), 1595 'ua.' (Ver. 42.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (kfn.) *sûfe*, (baj.-osztr.) *suf*, *supfe*, – ném. *Suppe*: 'híg, folyékony étel' [az eredetéhez vö. →*zupa*]. ⊕ A szó elejéhez vö. →*zsák*, →*zsellér* stb.; a szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A népnyelvi *zsupa* változat szó belseji *p*-je a →*zupa* hatásával magyarázható. Melléknévi jelentése metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zupa*

zsúfol A: 1804/ *zsúfolt* [sz.] (NSz.); 1847 *Zsufolt* [sz.] (NSz.); 1872 *zsuffolásig* [sz.] (NSz.); NYJ. *Zsuppolva* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1804/ 'viszonylag szűk helyre szorít, helyez be vmit | überfüllen, (zusammen)pferchen' # (↑); 2. 1838 'töm | stopfen' (Tzs.)

■ Származékszó. | ⊕ A *zsúf*-ból (a →*zsúp* 'szalmaköteg, zsúp' változata) *-l* igeképzővel keletkezett. A szó szerkezete alapján tulajdonképpen a *zsúpol* 'szalmaköteggel, zsúppal befed' (→*zsúp*) szóval azonos, de ettől függetlenül keletkezett. A megnevezés a szalmaszálak kötegekbe szorítására, ill. a kötegnek a tetőfedéskor szorosan, tömött sorban való elhelyezésére utalhatott. Így az eredeti jelentése 'vmit szorosan, tömötten összerak, tömörít' lehetett.

📖 MNy. 49: 468; TESz.; EWUng. • Vö. *túl*-, *zsúp*

zsuga A: 1862 *Zsuga* (NSz.) **J:** 1. 1862 'játékkártya | Spielkarte' (↑); 2. 1908 'kártyajáték; annak egy része | Kartenspiel; eine Partie davon' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~**zik** 1888 *zsugázni* [sz.] (Zolnay–Gedényi) | ~**s** 1900 *Zsugás* 'kártyás' (Jenő–Vető: TolvSz. 107)

zsugál Δ A: 1888 *zsugálni* [sz.] (NSz.) **J:** 'kártyázik | Karten spielen'

■ Olasz jövevényszó. | ⊖ Ol. *gioco*, *giuoco*, (R.) *giogo*, *zoco*, *giuco* (N.) *žugo*, *žogo*, *zugo*; *giuco*: 'játék' | ol. *giocare*, *giuocare*, (R.) *giugare*, (N.) *žugár*, *žogár*, *žugar*: 'játszik'. Ezek a lat. *jocus*, *jocum* [tárgyeset] 'tréfa, móka, szójáték, játék', ill. a lat. *jocari* 'tréfál, tréfálkozik, viccel(ődik)', (k.) *jocare* 'játszik' szavakra mennek vissza. A szó kártyajátékkal kapcsolatban való használatához vö. ol. *carte da gioco* 'játékkártya', *giocare alle carte* 'kártyázik'. ⊕ A korábbi *zsugál*-t kiszorította a *zsugázik* a *zsuga* származékszavaként. – A szócsalád mindkét szavát valószínűleg az Észak-Olaszországban állomásozó magyar katonák terjesztették el. ⊕ Románból való származtatása téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsonglőr*

zsugál → *zsuga*

zsugorgat → *zsugorog*

zsugori → *zsugorog*

zsugorít → *zsugorog*

zsugorodik → *zsugorog*

zsugorog × [1] **A:** 1506 *Sogorganj* (WinklK. 206); 1566 *sugorog* (NySz.); 1770/ *sugarag* (NSz.); 1792 *Zsugorogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Zsugor* a.) **J:** 1. 1506 'zsugorodik, görcsösen összehúzódva megmerevedik | sich verkrampfen' (↑); 2. 1558 'szűkölködik, nyomorogva tengődik | Not leiden, sich fortfristen' (RMNy. 3/2: 24); 3. 1566 'meghúzza magát vhol; kuporog vhol | sich verkriechen; kauern' (↑); 4. 1635 'kunyerál, kéreget | betteln' (MonTME. 4: 278); 5. 1792 'fukarkodik, zsugoriskodik | geizen, knausern' (Baróti Szabó: KisdedSz. 204)

zsugorodik [3] **A:** 1510 meg *sugorodanak* (MargL. 194); 1519 meg *sugorodik* [▽] (NySz.); 1578 fel *sugoroszc* (Bornemisza: ÖrdKís. 186); 1600 k. meg ... *zsugorodják* [ɔ: *zsugorodjék*] [?] [Radvánszky: Szak. 43]; NYJ. *sugaraggy* le [d-j] (NyIrK. 14: 184) **J:** 1. 1510 'görcsösen összehúzódik, összehúzódva megmerevedik <test, testrészt> | sich verkrampfen, schrumpfen' # (↑); 2. 1600 k. '〈ételnemű〉 megsűrűsödik, összemegy | sich eindicken <Kochkunst>' (Radvánszky: Szak. 189); 3. 1670–1704 'hozzátörleszkedik, hozzácsatlakozik vkihez | sich an jmdn heranmachen' (SzDal. 85); 4. 1702 'kuporodik, meghúzódik vhol | niederkauern' (NySz.); 5. 1574 'ráncot, gyűrődést vetve egyre kisebb lesz | sich runzeln' (NSz.); 6. 1842 'mennyiségben, mértékben csökken | sich vermindern' (NSz.)

zsugorít **A:** 1574 *sugoreitotta* vala meg (NySz.); 1584 *sugorijto* [sz.] (NévtD. 44: 39); 1728 fel *zugorétotta* (OkISz.); 1803 *zsúgorító* [sz.] (NSz.); NYJ. *guzsorit* (MTsz.) **J:** 1. 1574 '(testet, testrészt) összehúz, görcsbe szorít; összenyomorít | schrumpfen <trans.>; zusammendrücken' (↑); 2. 1580 'kis terjedelemben hozzáfűz, hozzáír | in geringem Ausmaß zufügen, dazuschreiben' (NySz.); 3. 1584 'besűrít <ételt> | eindicken <Kochkunst>' (↑); 4. 1792 'összekapar, kuporgat | zusammenscharren' (Baróti Szabó: KisdedSz. 204); 5. 1808 'vminek az összeráncosodását előidézi | runzeln <trans.>' (Sándor I.: Toldalék); 6. 1895 'valóságosnál kisebbnek tüntet fel | kleiner erscheinen lassen' (NSz.)

zsugorgat **A:** 1593/ *sugorgassuk* (MNY. 79: 249); 1691 u. *zsugorgatja* (MonÍrók. 8: 72) **J:** 1. 1593/ 'összekapar, kuporgat | zusammenscharren' (↑); 2. 1691 u. 'megőriz, rejt | aufbewahren' (↑)

zsugori **A:** 1787 *sugori* (NSz.); 1803 *zsugorikodni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Knauf* a.) **J:** 'fukar, fösvény, szűkmarkú | geizig, knauserig' #

■ Örökség, valószínűleg az ugor korból, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (AK.) *šin.k* *ər-* 'nélkülöz, vminek híján van', (KL.) *šun.kēr-* 'összemegy, ráncosodik, szárad <bőr>' [ugor **cun.k3-(r3-)* 'összemegy, ráncosodik, szárad']. (⊕) Ennek a magyarázatnak több hangtani nehézsége van. Az ősmagyarban létezhetett egy *-r* gyakorító képzős *sugor* 'összemegy,

ráncosodik, szárad; meggörbül, elgörbül' jelentésű ige; vö. →*fodor*, →*szomorú* stb. Erre az igére több, régi adat is utal; vö. 1061/ *Sokorow* [sz.], [HN.] (Györffy: DHA. I: 173); 1199 *Suchurou* [sz.], [SZN.] (Oklsz. *szombat* a.); 1508 *fokoru* 'meggörbülve, elgörbülve' (NádK. 80); stb. Az igék végződése különböző deverbális képző; a *zsugort* szóvége -i játszi kicsinyítő képző; vö. *kupori* (→*kuporít*).

📖 MNy. 7: 385, 14: 21; TESz. *zsugorodik* a.; MSzFE. *zsugorodik* a.; EWUng. • Vö. *csuk*, *sukoró*

zsúp × **A**: 1234 ? *Zup* [SZN.] (VárReg. 135.); 1257 ? *Swp* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 291); 1505 ? *Supra* (MNy. 47: 2); 1579 *fupértt* (MNy. 62: 356); 1634 *zup* (Oklsz.); 1664 *zúpbúl* (Wagner: Phras. 2: 77); 1705 *zsuppot* (BercsLev. 450); 1855–1860 *zsóp* (MNy. 38: 388); 1874 *zsúf* (CzF. *zsúfol* a.); NYJ. *zsuff* (Csűry: SzamSz.); *zsupa* [□] (ÚMTsz.) **J**: 1. 1234 ? 'tetőfedéshez használt szalmaköteg | Strohbund' (↑), 1579 'ua.' (↑); 2. 1705 'szalmafedél, -tető | Strohdach' (↑)

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (kfn.) *schop*, *schoup*, (T.) *schâp* (szász E.) *schöf* (f.-ném.) *schaub*: 'szalmaköteg, zsúp' [< ném. *schieben* 'megtolással, lökessel mozgásba hoz']. (△) A változatok többszöri átvételre utalnak. A szó elejéhez vö. →*zsák*, →*zsindely* stb. A 2. jelentés metonímia; ehhez vö. *zúppal fedett istálló* 'szalmaköteggel fedett istálló' (1637: Oklsz.) szószerkezetet; vö. még ném. (kfn.) *schoupdach* 'szalmafedél, szalmatető'. (△) A ném. (kor. úfn.) *schup* 'egy kanálnyi, villányi' szóból való származtatása téves.

📖 MNy. 49: 468; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *rósejbni*, *siber*, *sín*, *sop*, *sublót*, *zsúfol*

zsuppan × **A**: 1536 bele *fuppana* (Pesti: Fab. 16v); 1808 *Suppanni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1840 *zsuppanás* [sz.] (NSz.) **J**: 'nagy zajjal leesik, zuppan | plumpsen'

zsuppsz **A**: 1843 *zsupp* (NSz.); 1856 *zsuppsz* (NSz.); 1857/ *Zsuppsz* (NSz.); 1881 *zsup* (NSz.); 1884–1885 *supsz* (NSz.) **J**: 'a leesés, lezuhanás v. hasonló hangjelenségek utánzására való isz' | (Interj. zur Nachahmung des Plumpsens od. ähnl. Lauterscheinungen)'

■ A szócsalád alapja, a **zsuppan** onomatopoetikus eredetű. | (△) A tő a →*suprál* szócsalád tövével és feltehetőleg a →*csobb* szócsalád igéinek tövével függ össze. A végződés mozzanatos képző.

■ A **zsuppsz** elvonás. | (△) A *zsuppsz* sz nélküli eredeti változata a *zsuppan*-ból lett elvonva. A szóvégi *sz* nyomatékösítő elem; vö. →*csobb*. (⊖) Hasonló onomatopoetikus szócsaládok tagjaként idetartoznak: *zuppan* 'puffan, lepottyan, leesik' (1807: NSz.); *zupál* 'nagyzajjal ütöget' (1838: Tsz.); *zupog* 'durran, pattog, csattan, pufog' (1838: Tsz.), ill. *zupp* 'indulatszó a leesés, lepottyanás, puffanás megjelenítésére' (1829/: NSz.), 'a szürkésítő szerkezet kalapácsának alkatrésze' (1832: Kreszn.); mind nyelvjárási szó.

📖 MNyj. 9: 9; TESz. *zsuppsz* a., *zuppan* a. is; EWUng. • Vö. *csobb*, *suprál*, *süpped*

zsuppol **A**: 1853 *zsuppolás* [sz.] (PNapló 1853. dec. 3.: [2]); 1899 *zsuppolták* (Nyr. 28: 288); 1900 *suppol* (Lumtzer–Melich: DOLw.); 1900 haza *zsuppolni* [sz.] (NSz.); NYJ. *zsúpol* (ÚMTsz.) **J**: [főleg *haza*~, *ki*~] '(ki)toloncol | auf den Schub bringen' – De vö. 1843 *zsúpon* *kivittettek* 'ua.' (NSz.); 1874 *zsuppon* *elvitték* 'ua.' (CzF. *zsúp* a.)

■ Származékszó. | (△) Különböző magyar szószerkezetek alapján keletkezett, vö. *zsúpon* *kivitet* (↑), *zsuppon* *elvisz* (↑). Ezek a szószerkezetek a ném. *auf den Schub bringen* 'kitoloncol' szószerkezet alapján keletkeztek; vö. még ném. *Schub*, (B.) *schub*: '(ki)toloncolás (leginkább

csavargóké)' [$\leftarrow$ ném. *schieben* 'előre, hátra, oldalra nyom, tol, taszít']. $\triangle$ A változatok hangalakja a $\rightarrow$ zsúp hatására keletkezhetett.

$\square$ TESz.; EWUng. • Vö. *el, ki², visz*

zsupsz $\rightarrow$ *zsuppan*

zsúr **A:** 1884 *jouron* (NSz.); 1896 *zsúrokat* (NSz.) **J:** '(délutáni) társas (esetleg ünnepi) összejövetel | geselliges Beisammensein, Kränzchen'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | $\equiv$ Fr. *jour* 'nappali világosság, fény, napfény; nap, nappal; fogadónap'; – vö. még ném. *Jour* 'fogadónap, kávédelután, vendégség, találkozó'. A francia szó a lat. *diurnum* 'nap' alapján keletkezett; vö. még prov. (óprov.) *jorn* 'ua.'. $\approx$ Megfelelői: szbhv. *žur*; szlk. *žúr*; stb.: '(vendég)fogadónap, zsúr(nap)'. $\sim$ Ugyanerre a francia etimonra megy vissza: (R.) *zsúr* 'nap, nappal' (1865: Babos: KözhSzt.).

$\square$ TESz.; EWUng. • Vö. *azsúr, diéta¹*

zsurló **A:** 1803 *súrló* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1818 *zsurló* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Ānābāsis* a.) **J:** 'spórákkal szaporodó, érdes tapintású gyom-, ill. gyógynövény | Schachtelhalm (Equisetum)' – De vö. 1798 *súrló-fű* (NévtD. 44: 98)

■ Egy összetételi előtag önállósulása. | $\triangle$ A *surlófű* $\sim$ *súrlófű* ($\uparrow$) szóból keletkezett. Ez az összetétel a $\rightarrow$ súrol folyamatos melléknévi igenevéből + $\rightarrow$ fű¹ tagokból keletkezett, jelzői alárendeléssel. A megnevezés azon alapul, hogy ennek a növénynek a kemény, érdes szára alkalmas volt edények, öblös tárgyak súrolással való tisztítására. A *s* > *zs* zöngésedéshez vö. $\rightarrow$ súrol.

$\square$ TESz.; EWUng. • Vö. *fű¹, súrol*

zsurmol $\times$ **A:** 1770 *Zsurmulnom* [sz.]; *zsúrmut* [*zsúrmul* □] [sz.] (MNy. 60: 371); 1817 *zsurmoláshoz* [sz.] (NSz.); 1835 *Surmol* (Kassai: Gyökerésző 4: 162) **J:** **1.** 1770 '⟨kukoricát⟩ morzsol | ⟨Mais⟩ abkörnen' ($\uparrow$); **2.** 1832 'apró darabokra dörzsöl | zerbröckeln ⟨trans.⟩' (Kreszn.); **3.** 1886/ 'mormol, mormog | murmeln' (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | $\triangle$ A *tő* a $\rightarrow$ súrol tövével és a $\rightarrow$ surrog szócsaládjának tövével függ össze. A végződés gyakorító képző; vö. $\rightarrow$ durmol, $\rightarrow$ mormol. A *zsurmol* hangátvetéssel való keletkezéséhez feltehetőleg a *morzsol* ($\rightarrow$ morzsa) is hozzájárulhatott. A **3.** jelentés a $\rightarrow$ mormol hatását tükrözi. – A (N.) *zsurmóka* 'egy fajta reszelt, morzsolt tészta' (1826: Kreszn.) és *zsurma* 'morzsa' (1830: TudGyűjt. 7: 121) játszi szóalkotással keletkezett a *zsurmol* alapján.

$\square$ TESz.; EWUng. • Vö. *súrol, surrog*

zsúri **A:** 1795 *Dforrik* (*Jury*) (Nyr. 98: 98); 1846 *dzsuri* (Nyr. 98: 99); 1882 *zsúri* (MagyLex. *Jury* a.); 1891 *zsüri* (Füredi: IdSz. *jury* a.) **J:** **1.** 1795 'esküdtbíróság, esküdtszék | Geschworenengericht' ($\uparrow$); **2.** 1862 'szakértőkből álló bíráló bizottság ⟨sportrendezvényeken, képzőművészeti kiállításokon stb.⟩ | Jury' # (Nyr. 98: 99)

■ Nemzetközi szó. | $\equiv$ Ném. *Jury*; ang. *jury*; fr. *jury*; stb.: 'zsúri, bírálóbizottság, döntőbíróság', az angolban, franciában és a régi németben 'esküdtbíróság, az esküdtek testülete'

is. Az angolból terjedt el [< fr. (ófr.) *jurée* 'eskü; bírói vizsgálat'; végső soron a lat. *jurare* '(meg)esküszik' igére megy vissza]. (⇒△) A magyarba főleg az angolból került, habár francia kiejtéssel.

📖 Nyr. 98: 98; TESz.; EWUng. • Vö. *jurátus*